

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen hamer en aambeeld. Edelsmeden in Friesland tijdens de Gouden Eeuw

Schoen, P.

Citation

Schoen, P. (2016, October 6). *Tussen hamer en aambeeld. Edelsmeden in Friesland tijdens de Gouden Eeuw*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/43452>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/43452>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/43452> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Schoen, P.

Title: Tussen hamer en aambeeld. Edelsmeden in Friesland tijdens de Gouden Eeuw

Issue Date: 2016-10-06

3 Wet en praktijk tot 1695

3.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is uiteengezet hoe Friese edelsmeden in de vroegmoderne tijd onder verschillende soorten wetten vielen. Leidend was de wetgeving waarin de centrale overheid kwaliteitseisen betreffende het edelmetaal voorschreef. Deze regels maakten in het begin van de zestiende eeuw deel uit van de muntplakaten. De relatie tussen wetgeving en uitwerking van de regels werd in de Gouden Eeuw in sterke mate beïnvloed door marktwerking. De vraag naar zilver nam voortdurend toe en dat had gevolgen voor de prijs. Deze toenemende vraag kende verschillende oorzaken. Naast uitvoer van zilvergeld naar de Levant en Rusland was er de economische expansie van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië.¹ Maar ook de Friese overheid dreef de vraag naar zilver op.² Oorlog was in de zeventiende eeuw een alledaagse realiteit die overheden met grote regelmaat tot invoering van nieuwe belastingen noopte. De belasting mocht in gemunt, maar ook in ongemunt zilver voldaan worden.³ Een deel van het werkmateriaal van de edelsmid verdween dus uit de markt en ook dit had een uitwerking op de prijs. Stijging van de inkoop-prijs verkleinde direct de winstmarge van de ondernemer, omdat de overheid een vaste verkoopprijs voorschreef. Een edelsmid kon dan in de verleiding komen om met het gehalte van het edelmetaal te knoeien. Zowel de Staten-Generaal als de gewestelijke overheden deden verwoede pogingen de edelmetaalstandaard – de basis van het monetaire systeem – zoveel mogelijk te handhaven. Hiervoor vaardigden

1 Gaastra, *voc*, 39. Uit tabel 20 valt af te leiden dat de *voc* vanaf haar oprichting in 1602 tot 1700 voor een bedrag van 109.996.700 guldens aan contanten uitvoerde. Zie ook De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 460. De auteurs signaleren na 1680 een sterke toename van de uitvoer van zilver naar Oost-Indië. Dit zilver werd in baren vervoerd. Een afbeelding van een zilveren baar of ingot, afkomstig uit het *voc*-schip *De Bredenhof* dat in 1753 voor de kust van Mozambique verging, is te zien in Christie's, *Catalogus Dutch and foreign silver, Russian works of art and object of vertu*, 14 juni 2007, nr. 256.

2 Tresoar, NT 5.09. Resoluties Gedeputeerde Staten, d.d. 19 november 1704. Muntmeester Herbert Marinus kreeg opdracht om voor 30.000 carolusguldens aan dubbele stuivers te slaan voor de Verenigde Oost-Indische Compagnie.

3 Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 13966, definitieve sententie nr. 8. Het betalen van de gewestelijke belasting met ondeugdelijk geld was voor de landsfiscaal aanleiding in 1749 een proces te voeren tegen de edelsmid en kalkbrander Gaelle Hoytes (Voet nr. 793) uit Makkum. Deze katholiek, in de volksmond ook wel 'de bisschop' genoemd, had zijn belastingbijdrage voldaan met een 'valsche keizers gulden, enige gescheurde halve dubbeltes en drie stuiverstukken, mitsgaders 114 duiten van Utrechtse en Overijsselse munt'. Vriendelijke mededeling van Douwe Meinderts Bonnema.

zij speciale wetten uit. Door de staatsrechtelijke structuur van de Republiek verschilden deze regels echter per gewest.

In dit hoofdstuk wordt de ontwikkeling van de wetgeving voor de edelsmeden in Friesland vanaf het begin van de vroegmoderne tijd tot het eind van de zeventiende eeuw beschreven. Het jaartal 1602 staat daarbij centraal vanwege de uitvaardiging van een Friese wetgeving door het soevereine gewest. Er wordt ingegaan op de vraag op welke wijze het toezicht op de naleving van deze wetgeving was georganiseerd en welke rol de beroepsgroep hierbij speelde. Speciale aandacht gaat uit naar de situatie in Leeuwarden. De hoofdstad was als economisch centrum van het gewest aantrekkelijk voor concurrenten van de edelsmeden. Nieuwkomers troffen er een zelfbewust edelsmedengilde aan.

3.2 Het bestaande beeld

De wetgeving voor het edelsmedenambacht in Friesland was uniek. Geen ander gewest in de Republiek kende in de zeventiende en achttiende eeuw een uniform waarborgsysteem dat van toepassing was op alle steden en dorpen en waarop supervisie werd uitgeoefend door een speciale functionaris die uit het ambacht was gerekruteerd. Deze wetgeving is niet vaak het onderwerp van historisch onderzoek geweest. De weinige aandacht die ze kreeg, resulteerde vaak in een formele beschrijving van ordonnanties en keuren. Op de achtergrond werd niet echt ingegaan en ook de uitwerking van de wetten kreeg weinig aandacht. Overtredingen van de wet door individuele edelsmeden zijn wel beschreven. Van dit wangedrag werd meestal melding gemaakt in korte biografische schetsen die in tentoonstellingscatalogi werden opgenomen. Hierdoor ontstond een beeld met een nogal hoog anekdotisch gehalte.⁴

Van de effectiviteit van het toezicht op de Friese edelsmeden bestond lange tijd ook een behoorlijk vertekend beeld. Het berustte namelijk op een archivalische toevalstreffer die de lotgevallen van keurmeester-generaal Claes Clasen Balck (Voet nr. 50) beschreef.⁵ Nanne Ottema nam in zijn overzichtsartikel de resoluties op waarin Gedeputeerde Staten Claes Balck sommeerden zich voor zijn daden te verantwoorden.⁶ Daarmee wekte hij de indruk dat vooral deze functionaris te verwijten viel dat het gehalte van het zilver in Friesland tot een onacceptabel laag niveau was vervallen. De mogelijkheid van bewust ontduiken van de regels door de beroepsgroep op een uitgebreide schaal paste niet in Ottema's beeld van het ambacht; een visie die in hoge mate bepaald werd door bewondering voor het vakmanschap van deze ambachtslieden.

⁴ Van den Berge-Dijkstra, 'Harlinger zilversmeden in aanraking met justitie', 16. Het betreft hier een aanklacht tegen Ype Anskes Zeestra (Voet nr. 246).

⁵ Schoen, 'Balck', 93-105.

⁶ Ottema, 'Geschiedenis', 331-333.

Ottema schonk wel aandacht aan de formele keuringsaspecten van de Friese wetgeving. Voor zijn artikelen gebruikte hij gedrukte Friese tekstbronnen, zoals stukken uit het *Groot placaat en charterboek van Vrieslandt*, het *Register van de Aanbreng* en de *Beneficialboeken*. Verder putte hij gegevens uit de archiefbescheiden van de Friese edelsmedengilden die hem door anderen waren aangereikt. De eerstvolgende beschrijving van de Friese waarborgwetgeving bevond zich in de merkenstudie van Elias Voet jr. uit 1932. Deze Haarlemse zilversmid in ruste had toen zijn sporen op dit vakgebied reeds verdiend met publicaties over Amsterdamse (1912) en Haarlemse meestertekens (1928). De interesse van Voet ging primair uit naar de meestertekens en de waarborgkenmerken. Het belangrijkste doel van zijn onderzoek was de identificatie van de ambachtslieden die achter de merken schuilgingen. Voor zijn publicatie werkte Voet samen met Rinske Visscher die veel gegevens over het edelsmedenambacht in de hoofdstad had verzameld. Met deze samenwerking ontstond een effectieve combinatie van kennis van zilvermerken en archivalische knowhow van de stad Leeuwarden.

Visscher beschreef als eerste de drie insculpatieplaten uit de zestiende eeuw; het fysieke bewijs van een Friese waarborgwetgeving. Voor Voet waren deze koperen platen qua merken intrigerend, maar bij gebrek aan overgeleverde voorwerpen uit deze periode waren deze tekens niet echt interessant voor de verzamelaars van antiek Fries zilver. Ottema en Voet maakten gebruik van de gedrukte landsordonnanties. Door zich tot deze bronnen te beperken werd de visie van deze auteurs in sterke mate bepaald door de normatieve aard van de wetgeving. Zij keken vanuit het perspectief van een overheid die regels maakte en aanpaste. Ze schonken echter nauwelijks aandacht aan de praktische uitwerking van de regels. De vraag of de Friese edelsmid met een wet die bijna een eeuw onveranderd zou blijven uit de voeten kon in een tijd waarin de politieke en economische verhoudingen snel veranderden, stelden zij niet. Het valt te begrijpen dat de zilverliteratuur sinds de publicaties van Ottema, Visscher en Voet op dit terrein weinig nieuws bood. De meeste kunsthistorici die zich met Fries zilver bezig hielden, waren niet bijster geïnteresseerd in dit onderdeel van het ambacht en namen genoegen met de kennis die de bestaande literatuur hun bood.

Bij de beschrijving van de praktische uitwerking van de wetgeving in Friesland wordt in dit hoofdstuk gekeken naar de situatie in Holland en in het bijzonder naar Amsterdam. Ik acht deze vergelijking verdedigbaar, omdat de praktijk voor edelsmeden in Friesland in vele opzichten te vergelijken valt met die van hun Hollandse collega's. Aandacht voor Holland is ook nodig, omdat dit gewest vanaf het begin van de zeventiende eeuw steeds meer controle trachtte uit te oefenen op de andere delen van de jonge natie. Holland matigde zich een steeds grotere rol aan op het gebied van de muntslag en de handel in edelmetaal. Een ambitie die met de oprichting van de Wisselbank in 1609 duidelijk gestalte kreeg. Bovendien hielden de Friese bestuurders van oudsher voor de ontwikkelingen op monetair gebied hun

blik op Holland gericht en Friese edelsmeden onderhielden vooral zakelijke contacten met edelsmeden en juweliers uit Amsterdam.⁷

3.3 Wetgeving voor edelsmeden in de Noordelijke Nederlanden

Op welke wijze kwam de wetgeving in Friesland in de vroegmoderne tijd tot stand en in welk opzicht onderscheidde deze ontstaansgeschiedenis zich van de rest van de Lage Landen? Voordat ik een antwoord op deze vraag geef, wil ik kort ingaan op de situatie rond de wetgeving in de Nederlanden om daarna de situatie in Friesland onder de loep nemen. De chronologische indeling van de volgende paragrafen is gebaseerd op een aantal belangrijke wijzigingen van de Friese waarborgwetten. Volgens de traditionele visie loopt de eerste wetgevingsperiode van 1502 tot 1529/31. De tweede periode beslaat het tijdvak van 1529/31 tot 1602 en de derde loopt van 1602 tot 1695. Deze laatste wet bleef – met kleine wijzigingen in 1723 en 1769 – tot 1807 van kracht. Ten tijde van het Koninkrijk Holland (1807) werd de eerste nationale waarborgwet ingevoerd en was het gedaan met de gewestelijke en stedelijke regelingen. Kort na de vorming van het Koninkrijk der Nederlanden (1814) werd een landelijke wetgeving ingevoerd die in essentie tot op de dag van vandaag van kracht is gebleven.

Een ordonnantie uit Utrecht (1382) vormt het oudste bewijs van afgeslagen merken in de Nederlanden.⁸ Wat was de bedoeling van het slaan van deze merktekens? Als voorbeeld nemen we een voorwerp van het eerste gehalte of grote keur.⁹ Als hij het object voltooid had sloeg de edelsmid zijn meesterteken op het voorwerp af om aan te geven dat hij zich garant stelde voor het gehalte van het edelmetaal. Vervolgens liet hij het voorwerp door de stedelijke keurmeester toetsen. Die controleerde het gehalte en sloeg de jaarletter en het stadswapen af als het zilver de toets had doorstaan. Het systeem werkte twee kanten op. De consument wist nu zeker dat hij een object van het correcte gehalte had gekocht. Hij had tevens de garantie dat de maker en keurmeester zo nodig geïdentificeerd en vervolgd konden worden, mocht achteraf blijken dat ze onzorgvuldig gehandeld hadden.

Tijdens de middeleeuwen bestond in de Nederlanden geen uniform keuringssy-

7 Zie ook Bakker, *Gezicht op Leeuwarden*, 173. Een van de belangrijke conclusies van het onderzoek betreft de afzet van Amsterdamse schilderijen in Leeuwarden. De handel in Hollands werk lijkt voor een schilder meer dan een eenvoudige bijverdienste te zijn geweest.

8 Leopold, *'Dutch silver'*, xxxv–xlx.

9 Door de eeuwen heen gebruikten edelsmeden grote keur zilver – ook wel eerste gehalte genoemd – en kleine keur of tweede gehalte. Grote keur zilver moest aanvankelijk volgens de regelgeving 945/000 oftewel 945 gram zuiver zilver op een kilo werkmetaal bevatten en kleine keur 833 gram. Geleidelijk werd de standaard voor het Friese eerste gehalte zilver afgezwakt tot 934/000 en later tot 927/000. In de praktijk zien we zilveren objecten met keurmerken van de 'Friese grote keur' soms onder het wettelijke gehalte uitkomen. Samengestelde objecten bestaan niet zelden uit onderdelen die verschillend van gehalte zijn. Het zilversoldeer bevatte sowieso meer geel koper. In de gildetijd lijkt een Fries voorwerp dat rond 925/000 uitkwam in aanmerking te zijn gekomen voor het predikaat 'grote keur'.

steem. In 1401 was in Dordrecht het meesterteken voldoende bewijs voor een goed gehalte, maar in 1455 waren in Middelburg meesterteken én stadskeur verplicht. Vanaf 1469 kende Amsterdam een jaarlijks roulerend keurmeesterschap. Vermoedelijk werden toen al jaarletters gebruikt, maar bij gebrek aan voorwerpen valt dit niet te bewijzen. De regelgeving was in deze periode een stedelijke aangelegenheid. Dat verklaart waarom er zoveel lokale en regionale verschillen optraden. Het vroegste voorbeeld van een algemener geldende wetgeving dateert uit 1489 toen Maximiliaan van Oostenrijk als regent van Filips de Schone een plakkaat betreffende de muntslag en het edelmetaal in Holland en Zeeland uitvaardigde. In het rechtsgebied van Filips de Schone was voortaan in alle steden het afslaan van het stadskeur verplicht. Het eerste gehalte zilver werd op 945/000 vastgesteld. In 1502 volgde het *Placaat op het stuk van de goudsmiden*, dat voor het overgrote deel van de Nederlanden gold.¹⁰ Zoals eerder verhaald was in de vroegmoderne tijd de muntwetgeving nauw verweven met de wetgeving voor de edelsmeden.¹¹ Aanpassing van deze wetgeving ging vaak vooraf aan – of hield gelijke tred met – bijstelling van de regelgeving voor de edelsmeden. Toen de landsheerlijke overheid tot bestuurlijke centralisatie overging en het aantal edelsmeden in Friesland toenam, groeide ook de noodzaak voor het opstellen van specifieke regels voor het ambacht.

3.3.1 De Bourgondisch-Habsburgse wetgeving

De periode 1515-1524 was in Friesland een tijd van gevechtshandelingen en bestuurlijke chaos.¹² Nadat in 1524 betrekkelijke rust intrad, begonnen de nieuwe machthebbers aan de opbouw van een centralistisch bestuur. In 1531, het jaar waarin in Friesland gewestelijk toezicht op de edelsmeden vorm kreeg, werd op rijksniveau een aantal bestuursinstellingen gereorganiseerd en versterkt. Dit resulteerde in de vorming van de Raad van State, de Geheime Raad en de Raad van Financiën, die de landvoogdes van advies dienden. In Friesland kon het nieuwe landsheerlijke gezag voortbouwen op het fundament dat onder de Saksische hertogen was gelegd. De landshistoricus Simon Abbes Gabbema beschrijft hoe de keizerlijke afgezanten Philips van Lannoy, Lovijs van Schoore en Vincent Mierop in 1538 aan de hofschrijver opdracht gaven afschriften te laten maken van de Saksische keuren. Deze functionaris moest ook nagaan of ze in de praktijk werden gehandhaafd.¹³

De wens om het bestuur in Friesland stevig te centraliseren zal mede zijn ingegeven door de geweldadige wijze waarop het gewest onder landsheerlijk gezag was gebracht. De Friese bevolking kreeg nu te maken met bestuurders die voor een groot deel van buiten het gewest afkomstig waren.¹⁴ In het tijdvak 1515-1527 was

¹⁰ *Chbk*, II, 218-223; Van Rijen, *Groninger keur*, 20. In Groningen bezat de *Ordonnantie van Filips de Schone* geen rechtskracht.

¹¹ De Munck, Lourens en Lucassen, 'Distribution of craft guilds', 44-45. Het ambacht van de edelsmeden vormde in dit opzicht een uitzondering omdat het onder landsheerlijke wetgeving viel.

¹² Vries, 'Friesland in de Habsburgse tijd', 137.

¹³ Gabbema, *Verhaal*, 375.

¹⁴ Vries, *De Heeren van den Raede*, 90.

er sterke Hollandse betrokkenheid bij de opbouw van het Friese bestuur.¹⁵ Het aanstellen van een keurmeester-generaal paste binnen deze centralisatiepolitiek.¹⁶ Toen in 1529 het landsheerlijk bestuur tegemoet kwam aan de wensen van de Friese edelsmeden om het goud- en zilveragehalte te verlagen, moest het ambacht in het vervolg toezicht van bovenaf dulden. Het is de vraag of dit toezicht vanaf de invoering direct effectief is geweest. Op grond van overgeleverde bewijzen lijkt dat zeker in de beginfase niet het geval.¹⁷ Een en ander past binnen het beeld van moeizame acceptatie van het nieuwe gezag. Paul Baks beschrijft hoe de verhouding tussen het landsheerlijk gezag en Friesland op de proef werd gesteld toen het Habsburgse gezag overging op de invoering van een meer gecentraliseerde bestuursvorm.¹⁸

Friesland kreeg met de *Ordonnantie gehegheven by den Keyser opt Suluer in desen Vrieslanden* in 1529 een 'eigen' wetgeving voor goud en zilver.¹⁹ Deze ordonnantie borduurde voort op een twee jaar daarvoor gepubliceerde regelgeving voor de muntslag; een wet die rechtskracht had in alle rijkssdelen van Karel V. De Friese edelsmeden klaagden spoedig na de invoering over de uitwerking van de nieuwe wetgeving. Zij beweerden dat ze onmogelijk konden werken met de nieuwe, strengere eisen. De nabijheid van het Duitse rijk en het gewest Groningen zal daarbij een rol hebben gespeeld. In deze gebieden mochten de edelsmeden met een lager goud- en zilveragehalte werken.²⁰ Op advies van de waardijn, de muntmeester en de essayeur bleek het landsheerlijk bestuur bereid de voorschriften enigszins af te zwakken. Met deze maatregel kreeg het gewest binnen het keizerlijke rechtsgebied een speciale behandeling en daarmee ontstond een uitzonderingspositie die door de Friese bestuurders én de edelsmeden tot in de Franse tijd werd gekoesterd.

De *Ordonnantie van 1529* stond een verlaging van het wettelijke goud- en zilveragehalte toe. Het tonghe (tousche) – werkgoud in de meest zuivere vorm – moest voortaan 24 karaats fijn goud zijn met een kwart karaat remedie. (Zie bijlage XIII). Ook het gehalte van een minder edele vorm van goud mocht naar beneden bijgesteld worden. 'T Ghundt, dat zie vercoepen zullen voere filet ghoudt, 't welck die Ghoudsmiden in onsen anderen Landen wercken van xxii karraeten, tot ghelycke remedien van 't vierdel van eenen karraet, zullen zie moeghen wercken tot xxi karraeten, tot ghelycke remedie'. In Friesland mocht 1 karaat minder verwerkt worden. Het 'grosserye' of grote keur zilver moest 11 penningen en 8 grein zuiver zil-

15 *Ibidem*, 86.

16 Vries, 'Friesland in de Habsburgse tijd', 138. De auteur merkt op dat na 1531 de delen van de landsheerlijke gebieden in de Nederlanden steeds meer als provincies van een staat werden bestuurd. Het ontstaan van centraal toezicht op de edelsmeden in Friesland past binnen deze ontwikkeling, maar de speciale behandeling die het gewest in 1529 op dit gebied kreeg, wijkt hier vanaf.

17 In hoofdstuk 4 wordt aandacht aan deze tastbare bewijzen van het toezicht op het ambacht besteed.

18 Baks, *De Heeren van den Raede*, 49.

19 *Chbk*, II, 185-187. Voortaan aangehaald als *Ordonnantie van 1529*. De overeenkomst met het starten van een jaarlettersysteem in 1528 in Amsterdam is opvallend.

20 Van Rijen, *Groninger keur*, 22; Knol, *Zilver in Groningen*, 15. In Groningen moest het zilveragehalte volgens de gilderol uit 1512 minimaal 875/1000 zijn. In het Duitse rijk volstond een zilveragehalte van 800/1000.

ver bevatten met 2 grein remedie.²¹ Dat bleef dus gehandhaafd op de waarde die in 1520 was bepaald. Maar ‘menuterie’ mocht voortaan uit 10 penningen en 12 grein bestaan. Hier was sprake van een verlaging van het gehalte ten gunste van de Friese edelsmeden. In de andere delen van de Lage Landen bleef het gehalte voor het tweede gehalte namelijk op 11 penningen gehandhaafd.

3.4 Van zelfregulering naar toezicht

Van het toezicht op de edelsmeden in Friesland tijdens de middeleeuwen en in het begin van de zestiende eeuw zijn – voorzover bekend – geen concrete aanwijzingen in de vorm van merktekens of archivalia overgeleverd. De reputatie van de edelsmid bood voldoende garantie voor de kwaliteit van het geleverde product en anders boden draconische straffen wel uitkomst.²² Met de afkondiging van de *Ordonnantie van 1529* kreeg het toezicht op de Friese edelsmeden concrete vorm. Voor het eerst werd een controlesysteem in de steden beschreven.

Letterlijk stelde de *Ordonnantie van 1529* dat:

[...] een gheswoeren Choormeester [...], die allrehande warck, zo by den Gholdsmeden ghemaeckt zall worden, zo vaecke alst hem by onsen voersz.Stadholder ende Raeden bevolen, oft als hy by yemande daeromme versocht zal worden, zall moeten stecken ende choeren [...].²³

Tot nu toe werd in de zilverliteratuur aangenomen dat met deze ‘gezworen’ keurmeester de Friese keurmeester-generaal bedoeld werd.²⁴ Deze conclusie is onjuist, hetgeen uit het onderstaande relaas mag blijken.

Spoedig na de afkondiging van de *ordonnantie* lieten de Leeuwarder meesters stadhouder Schenck van Toutenburgh weten dat uitvoering van het keurmeesterschap niet mogelijk was. De edelsmeden hadden namelijk geen duidelijke instructie ontvangen en er was ook niets geregeld over ‘wedden oft prouffytten’ voor de keurmeester. De nieuwe regels leverden wel meer werk, maar geen extra inkomsten op. Weliswaar bepaalde de *Ordonnantie van 1529* dat eventuele uitgedeelde boetes voor een derde deel aan de keurmeester zouden toevallen, maar de Leeuwarders meenden dat het in praktijk niet veel zou opleveren, omdat ‘men hier in dese Lande weynich wercken maect dat een marck swaer is.’²⁵

²¹ De omschrijvingen ‘grote keur’ en ‘kleine keur’ komen in de Friese *ordonnanties* van 1529 en 1602 niet voor. Zie *Chbk*, v, 102-103. Op verzoek van de edelsmeden werd het zilveragehalte naar beneden bijgesteld. Dit werd geregeld in de ‘*Aanschrijving wegens moderatie van de groote keur op het zilver tot elf penningen drie greinen fijn zilver zonder remedie*’. De term ‘grote keur’ was in 1603 in Friesland dus toen al gangbaar.

²² Tresoar, Bestuur van de Saksische hertogen over Friesland, inv.nr. 1803. Tegen overtreding van de wet werd hard opgetreden. In een ongedateerde brief (1506?) aan de hertog van Saksen is sprake van onthoofding van een Bolswarder goudsmid nadat hij betrapt was op het slaan van valse munten.

²³ *Chbk*, II, 186.

²⁴ *Merken*², XVIII.

²⁵ Deze opmerking is veelzeggend voor het zilverwerk dat in die tijd is gemaakt. Blijkbaar woog dat doorgaans

Afb. 8 Mogelijk Jan Cornelisz. Vermeyen. Portret van stadhouder George Schenck van Toutenburgh, ca. 1535.

In juni 1530 reageerde de stadhouder op de klachten.²⁶ Uit zijn reactie valt op te maken dat het al in 1529 de bedoeling was geweest in alle Friese steden keurmeesters aan te stellen. Het stuk bevat daarvoor een aantal aanwijzingen. Ten eerste wordt in de tekst het meervoud 'keurmeesters' gebruikt. Ten tweede wordt gewag gemaakt van 'andere Friese steden'. Het verzoek van de edelsmeden, waarop het Hof van Friesland in 1531 reageerde, ondersteunt deze gedachte ook. Nog geen twee jaar na de afkondiging van de nieuwe regels, richtten de 'gemeene Goltsmeden van Vrieslant' zich in een rekest tot het Hof met het verzoek om toewijzing van hetzelfde recht dat eerder aan hun hoofdstedelijke collega's was gegund: de aanstelling van een stedelijke keurmeester uit eigen kring. Dit rekest wekt overigens verbazing, want een jaar eerder had de Friese stadhouder al gereageerd met

minder dan 246 gram. Ter vergelijking: een doorsnee Friese avondmaalsbeker uit de zeventiende eeuw weegt tussen de 200 en 350 gram.

²⁶ HCL, inv.nr. 126, f. 341-343. Deze ordonnantie maakt eens te meer duidelijk dat het *Groot placaat en charterboek van Vrieslant* de wetgeving voor de Friese edelsmeden niet volledig beschrijft. De aanvullende bepalingen van de stadhouder waren weliswaar geformuleerd als reactie op het verzoek van de Leeuwarder meesters, maar waren ook bedoeld voor de andere Friese steden.

aanvullende bepalingen en die golden in principe ook voor de andere steden. Ook een brief die keurmeester-generaal Hendrick Koops (Voet nr. 367) in 1589 aan de Generale Raden van Friesland stuurde, ondersteunt de conclusie dat de keurmeester die in de *Ordonnantie van 1529* wordt genoemd, een stedelijke keurmeester was.²⁷ Koops stelde vast:

[...] dat na dijen hooghloffelijcke memorie Keijser Cuarle de Vijffde van die naeme als erfheere van Vrieslandt, seekeren tijdt nae de anvanck sijnder Ma(jesteijt) regeeringe over Vrieslandt een placaet gemaect is angaende het goltsmidts ambacht, als dat in elcke stadt een kuermr van 't zelve ambacht geordonneert soude worden [...].²⁸

De aanhef van de *Verklaring van het Hof van Friesland* (1531) maakt duidelijk hoe het gewestelijk toezicht op het ambacht er in de toekomst uit zou gaan zien.²⁹ De tekst stelt: 'Dat 't Hof gecommiteert heeft twee Heeren, tot aanstellinge van een Keurmeester Generaal, gelyk ook van Particuliere Keurmeesters in Steden, daar meer dan twee Goudsmiden zyn [...]', toont aan dat er op dat moment nog geen keurmeester-generaal in functie was. Dit betekent dat pas in 1531, en niet al in 1529 met de registratie van Friese meestertekens op een gewestelijke insculpatieplaat is gestart.³⁰ De vermelding van een koperen plaat in de *Ordonnantie van 1529* zette eerdere auteurs op een verkeerd spoor, omdat zij hierin de gewestelijke insculpatieplaat meenden te herkennen. In werkelijkheid ging het hier om een stedelijke insculpatieplaat. Van dit soort platen zijn geen zestiende eeuwse exemplaren overgeleverd, maar het gildeplaatje van Bolsward ondersteunt de gedachte dat dergelijke stedelijke plaatjes ook in Friesland zijn gebruikt. Ook de *Ordonnantie van stadhouder Schenck van Toutenburgh* (1530) geeft in dit opzicht een aanwijzing, omdat daarin bepaald werd dat de opbrengst aan geïnde boetes door het ambacht besteed mocht worden aan 'visiteren, platen en kisten'.

Geconcludeerd kan dus worden dat vóór 1531, behalve in Leeuwarden, in Friesland geen stedelijke keurmeesters actief zijn geweest. Daarom was het toezicht van een gewestelijke keurmeester-generaal ook nog niet nodig.³¹ De redenering dat de keurmeester-generaal het wel alleen af kon, omdat er in de zestiende eeuw nog zo weinig edelsmeden werkzaam waren, is dan ook maar ten dele juist. Er was inder-

27 HCL, inv.nr. 126, f. 345-346. Deze brief lijkt mij ook een bewijs voor de strijd tussen het stadsbestuur van Leeuwarden en het gewestelijke bestuur over de zeggenschap over het ambacht. Koops verwijst in zijn brief naar het octrooi van 1544 dat op verzoek van de Leeuwarder edelsmeden door het Hof van Friesland was opgesteld en waarin regels waren opgenomen die de beroepsgroep kon gebruiken om het toelaten van meesters te reguleren. Het bleef echter de taak van het stadsbestuur om in kwestieuze gevallen een beslissing te forceren. De uitspraak in de zaak Meynert Eylerts (Voet nr. 373) is daar een voorbeeld van. Met deze beslissing werd Koops – een gewestelijke functionaris – 'overruled'. Zie bijlage III.

28 Nijboer, 'Openen en sluiten', 173-174. De auteur signaleert deze ontwikkeling ook. Volgens hem kwam de corporatistische structuur van de stedelijke samenleving in de zeventiende eeuw steeds meer onder druk te staan.

29 Chbk, II, 577.

30 Merken¹, 4; Merken², 139.

31 Nijboer, 'Openen en sluiten', 173-174. De auteur ziet de introductie van een gewestelijk rechtssysteem als oorzaak voor de erosie van de machtspositie van de gilden binnen Leeuwarden. De landsheerlijke regelgeving bood de edelsmeden in eerste instantie als beroepsgroep nog bescherming.

daad een gering aantal edelsmeden werkzaam, maar de conclusie dat de keurmeester-generaal al het zilver persoonlijk keurde, is niet juist. Vanaf 1531 zijn ook in andere Friese steden keurmeesters aangesteld. De conclusie dat pas met de invoering van de *Landsordonnantie van 1602* sprake was van de introductie van stedelijke keurmeesters, is derhalve ook niet langer houdbaar.³²

Het verzoek van de Friezen om het voorgeschreven gehalte te mogen verlagen, had dus een prijs in de vorm van toezicht van bovenaf. De aanstelling van een gewestelijke toezichthouder was een logisch gevolg van de beslissing om stedelijke keurmeesters toe te staan. Toezicht op de verwerking van edelmetaal kon niet floreren onder zelfregulering.³³ De machthebbers van weleer onderkenden al de intrinsieke zwakheid van dit bestuurlijke concept. De werkzaamheden van de edelsmeden was te zeer met de muntslag verweven en voor bestuurders was dat – zeker in tijden van oorlogen – een strategisch belang.

Hoewel vanaf 1529 in Friesland speciale wetgeving voor het edelsmedenambacht van kracht werd, bleven er nog steeds wetten bestaan waarin zaken voor de muntslag en de edelsmeden naast elkaar werden behandeld. Het muntplakkaat van 7 oktober 1531 was de volgende stap in de bestrijding van de muntchaos.³⁴ Voortaan mochten de onderdanen van Karel v niet meer in Vlaamse of Brabantse ponden rekenen. De carolusgulden was vanaf dat moment de officiële rekenmunt in de Nederlanden. De edelsmeden bleven in hun rol als wisselaars van munten kennelijk nog zo vaak in gebreke dat de overheid het in 1539 noodzakelijk achtte speciaal beëdigde wisselaars aan te stellen. De meest betrouwbare edelsmeden zouden in de Friese steden deze rol mogen vervullen nadat zij een eed in handen van de muntmeester-generaal hadden afgelegd.³⁵

In de speciaal voor Friesland opgestelde regeling uit 1529 zien we hoe centralisatie onder Karel v vorm kreeg. De invoering van wetgeving met een algemeen geldend karakter leverde niet al te veel verzet op, omdat in de meeste Friese steden de edelsmeden nog niet als beroepsgroep georganiseerd waren. De steden vormden bovendien geen gesloten front, getuige de wens van andere Friese steden op dezelfde wijze als Leeuwarden behandeld te mogen worden.³⁶ Centralisatie was daarenboven geen nieuw fenomeen, want al onder de Saksen waren de eerste stappen in die richting gezet.³⁷ De aanstelling van een keurmeester-generaal vormde een logische vervolgstap in dit proces.³⁸ Het betekende echter niet dat de wetgeving vanaf

³² *Merken*², xviii.

³³ Nijboer, 'Openen en sluiten', 173. Nijboer ziet zelfregulering als de voornaamste oorzaak voor het ontstaan van gilden in Leeuwarden. De *Ordonnantie van Schenck van Toutenburgh* bevat een aantal voorschriften die als startpunt van een organisatiestructuur van de Leeuwarder edelsmeden opgevat kunnen worden.

³⁴ *Chbk*, II, 588.

³⁵ *Ibidem*, 750.

³⁶ Zie noot 29.

³⁷ Vries, 'Friesland in de Habsburgse tijd', 138.

³⁸ Hendricks Koops is de eerste keurmeester-generaal die bij naam bekend is. Mogelijk werd het ambt voor hem waargenomen door de essayeur Ysbrand Pruyt (Voet nr. 325). Dit soort dubbelfuncties kwam vaker voor. Johan Rotaller was bijvoorbeeld behalve lid van de Raad, ook rentmeester-generaal en waardijn van de Munt.

het begin effectief was. Begin zeventiende eeuw zagen de bestuurders van een soeverein geworden Friesland dat ook in. Eenmaal toegetreden tot het nieuwe staatsverband van de Republiek pasten zij de landsheerlijke wetgeving spoedig naar eigen inzichten aan.

3.5 De Friese Landsordonnantie (1602)

Herziening van de wetgeving voor de edelsmeden in Friesland kwam in 1602 niet uit de lucht vallen.³⁹ De muntproblematiek en de controle over de edelmetaalmarkt stonden al langer op de agenda van de Staten-Generaal.⁴⁰ Daar was ook alle reden toe, want de militaire uitgaven drukten zwaar op de begroting van de jonge Republiek en de behoefte aan geld was groot.⁴¹ Sinds de totstandkoming van de Unie van Utrecht (1579) was het bereiken van consensus over de muntslag onderwerp van steeds terugkerende discussie geweest. Menno Polak leest in de Unie van Utrecht een terugkeer naar de munteenheid die ten tijde van de Opstand door de devaluaties in Holland en Zeeland kortstondig was losgelaten.⁴² Het ‘verloop’ van het geld, dat wil zeggen de terugloop van de koers van de munt, was ook in Friesland een probleem. Vanuit dit gewest werd erop aangedrongen snel tot overeenstemming te komen over eenvormigheid in verband met de uitbetaling aan de troepen. In 1586 kwam het tot de uitvaardiging van het *Plakkaat en Ordonnantie van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, zoo op de exercitie van de Munt, als op de koers van de Muntspecien; mitsgaders op de Wissel, Wisselaars, Goud- en Zilversmeden, Balansen en Gewichten*.⁴³

De Staten-Generaal vergaderden in 1602 andermaal over het probleem van de muntslag. Een jaar later werd in Holland een nieuwe muntordonnantie van kracht. De historicus Hotso Spanninga beschrijft het moeizame verloop van de gesprekken tussen Friesland en Holland.⁴⁴ Volgens hem had dit te maken met de herwonnen ‘Friese vrijheid’. Het gewest was in 1498 zelfstandigheid kwijtgeraakt en wilde die niet opnieuw verliezen.⁴⁵ Als voorbeeld van de weerbarstige houding

³⁹ Van Rijen, *Groninger keur*, 20. Opvallend is het samenvallen van de aanpassingen van het waarborgsysteem in Friesland en Groningen. In 1601 besloot het stadsbestuur van Groningen dat zilverwerk voortaan gekeurd moest worden. Volgens de auteur gaf het gilde hier in eerste instantie geen gevolg aan. In 1606 verzocht het gilde zelf om het keuren te mogen organiseren. Met ingang van 1607 werd een jaarlettersysteem van kracht. Zie ook Knol, *Zilver in Groningen*, 15.

⁴⁰ Polak, ‘*Muntchaos*’, 80.

⁴¹ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 129.

⁴² Polak, ‘*Muntchaos*’, 71. Ondertussen wisten de edelsmeden zich wel te redden. De inventaris Buwe Tiercx (Voet nr. 364), die in maart 1599 werd beschreven, vermeldt naast de zes boeken van gereformeerde signatuur, de uitgave van G. van Parijs, *Het thresoar oft schat van alle de specien, figuren en sorten van gouden en silveren munten, alle muntmeesters, wisselaars, rentmeesters, cooplieden ende alle liefhebbers der antiquiteyten zeer bequam ende noodlijck* (Antwerpen 1580).

⁴³ *Chbk*, IV, 738.

⁴⁴ Spanninga, *Gulden vrijheid?*, 122-123.

⁴⁵ *Ibidem*, 410.

mag de opstelling van Gedeputeerde Staten dienen. Het college stuurde in 1605 de Friese muntmeester Willem van Viersen naar 's-Gravenhage voor overleg, maar gaven hem als uitdrukkelijke lastgeving mee géén nieuwe instructies aan te nemen.⁴⁶ Toen er toch nieuwe afspraken waren gemaakt, liep Friesland bepaald niet voorop met de uitvoering ervan. Dit getalm deed de Staten-Generaal in 1606 besluiten muntmeester-generaal Pieter van Beveren naar Friesland te sturen 'om ervoor te zorgen dat de muntmeester en andere ambtenaren hun instructie zouden aanvaarden.'⁴⁷

In 1602 gaven de Friese bestuurders opdracht de regelgeving voor de edelsmeden aan te passen.⁴⁸ Op dat onderdeel van de edelmetaalwetgeving konden zij autonoom handelen. De *Landsordonnantie van 1602* bevatte een mix van oude en nieuwe regels.⁴⁹ De eerste artikelen waren een aanpassing van eerdere voorschriften. Artikel 1 was bijvoorbeeld een voortzetting van het Generale Muntplakkaat uit 1586, dat op zijn beurt op het Muntplakkaat van 1520 teruggreep. Edelsmeden mochten 'van nu voortaan gheen goud verwercken dan van xxii caraten ter remedie van een viereendeel van een carat'. Het gehalte van het zilver was direct terug te voeren op de *Ordonnantie van 1529*. Toch werd de standaard spoedig als te hoog ervaren. Op 9 april 1603 werd – na klachten van de Friese edelsmeden – het gehalte van grote keur zilver afgezwakt tot 11 penningen 3 greinen fijn zilver zonder remedie (927/000).⁵⁰ De kwaliteit van dit zilver werd gewaarborgd door het afslaan van de jaarletter en het stadskeur naast het meesterteken, het garantiemerk van de edelsmid.⁵¹

De introductie van nieuwe regels bood de mogelijkheid schoon schip te maken. Om de nieuwe Friese grote keur van het oude zilver te kunnen onderscheiden, werd een overgangsmaatregel getroffen.⁵² De instructie voor Sytse Jarichs (Voet nr. 169), die op 5 januari 1603 werd vastgesteld, gaf de edelsmeden tot 1 maart 1603 de tijd om het inferieure zilver weg te werken. Het is niet bekend hoe dit teken eruit heeft gezien. Mogelijk was het vergelijkbaar met een soortgelijk merkteken dat in 1629 Amsterdam werd gebruikt.

46 Tresoar, Archiven van de gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795, NT 5.09 Resoluties Gedeputeerde Staten, d.d. 11 juni 1605.

47 Resolutiën Staten-Generaal Oude en Nieuwe reeks, 1576-1625, deel 13 (1604-1606), 818, noot 2.

48 Gilles van den Rade, *Statuten*, 280-287.

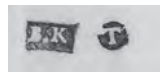
49 Zie bijlage III.

50 *Chbk*, v, 102-103. Als de edelsmid zijn zilver als grote keur wilde verkopen, moest het aan die standaard voldoen. De stedelijke keurmeester sloeg dan de jaarletter en het stadkeur op het object af. Objecten die niet aan deze standaard voldeden, zijn alleen gemerkt met het meesterteken. Het gehalte van de kleine keur blijkt in de praktijk te variëren tussen 835/000 tot 900/000. Deze 'bandbreedte' van het tweede gehalte kwam tot uitdrukking in de prijs (aantal stuivers per lood).

51 Artikel XIII van de *Landsordonnantie* uit 1602, waarin het gebruik van het meesterteken wordt omschreven, is letterlijk overgenomen uit de *Ordonnantie van 1529*, met de toevoeging in schrijffletters dat naast dit teken ook 'het merck van de stadt ende het jaer daerinne het werck gemaect is' moet worden geslagen. Deze omschrijving is niet waterdicht, omdat de indruk wordt gewekt dat al het zilverwerk met deze keurencombinatie moet worden getekend, terwijl in werkelijkheid alleen het zilver van het eerste gehalte op deze manier gewaarborgd werd.

52 Tresoar, Archiven van de gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795, inv.nr. 2581, f. 103-105.

Afb. 9 Afdrukken van de stempel B.K en Amsterdamse jaarletter T (1629).

Dit merkteken bestond uit de letters B.K. of ‘Buitenlandse Keur’ in een recht-hoek.⁵³ Volgens de bijgeschreven tekst werd dit teken op last van het Amsterdamse stadsbestuur afgeslagen op buitenlands zilver en was het een uitvloeisel van een Resolutie van de Staten van Holland en West Friesland van 16 oktober 1621. Uit een eigentijds commentaar blijkt dat deze kwestie op 2 oktober 1621 in de Staten van Holland en West Friesland was besproken.⁵⁴ De Hollandse Staten werd in overweging gegeven strenger op te treden tegen buitenlands zilver dat van mindere kwaliteit dan de Hollandse keur was. In de vergadering van 21 oktober 1621 werd besloten de aanbeveling op te nemen in een aanpassing op het *Placcaet van de Gout- ende Silversmeden* uit 1551. In Friesland zou een dergelijk merkteken bij de eerstvolgende herziening van de wetgeving in 1695 nogmaals ingezet worden. Ook van dit teken zijn geen afslagen bekend.

3.5.1. Steden versus platteland

De *Landsordonnantie van 1602* maakte het mogelijk het ambacht buiten de steden in al zijn facetten uit te oefenen. Voor de meesters in de steden betekende dit in de praktijk een verslechtering van de concurrentiepositie. Het ambacht op het platteland profiteerde van deze verruiming van de wet, omdat daar de toelatingseisen – met de bijhorende kosten – niet van kracht waren. De steden klaagden trouwens al veel langer over deze vorm van economische ongelijkheid. Het was het zoveelste hoofdstuk in de strijd tussen platteland en steden over de uitoefening van ambachten.⁵⁵ Al in de zestiende eeuw hadden de Friese steden een poging gedaan het monopolie op de nijverheid en de koopmanschappen veilig te stellen.⁵⁶ In 1531 vroegen tien van de elf steden keizer Karel v om een verbod op de uitoefening van een ambacht op het platteland.⁵⁷ Bert de Munck, Piet Lourens en Jan Lucassen menen in navolging van Jan de Vries en Ad van der Woude dat dit initiatief niet erg succesvol was.⁵⁸

Het is zeer de vraag of het platteland op dat moment werkelijk een economische bedreiging voor de beroepsgroep in de steden vormde. Theissen stelde op basis van de Monstercedelen uit 1552 vast dat alleen in het dorp Kollum twee edelsme-

53 Stadsarchief Amsterdam, Archief 366 Archief van de Gilden en het Brouwerscollege, inv.nr. 10, nr. 336, f. 16.

54 Stellingwerf, *Notulen*, no. 1076, 214.

55 Vries, ‘De steden oan it roer’, 73-99.

56 Deze noodkreet kon moeilijk het ambacht van de edelsmeden betreffen, want volgens het *Register van de Aanbreng* woonde op dat moment alleen in Hommerts een ‘goltsmid’.

57 De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 327. Ook in Holland probeerden de steden in 1531 een verbod op de ‘buitennering’ bij de landsheer af te dwingen.

58 De Vries en Van der Woude, *The first modern economy*, 274, 508-509; De Munck, Lourens en Lucassen, ‘Distribution of craft guilds’, 48.

den waren.⁵⁹ In 1550 richtten de steden opnieuw een verzoek aan de keizer om de ‘coopmanschappen, ambagten en neeringen ten plattenlande te verbieden’.⁶⁰ Het belangrijkste argument was ditmaal de zware financiële last die op de steden drukte ten gevolge van de bouw van fortificaties, noodzakelijk in tijden van oorlog. Volgens de historisch-geograaf Meindert Schroor was in 1547 sprake van ‘slappe nering’ die toen al vier jaar duurde.⁶¹ Dit kan reden zijn geweest voor de edelsmeden van Leeuwarden om zich in 1544 met een rekest tot het Hof van Friesland te richten, waarin zij vroegen het ambacht te beschermen tegen personen die geen meesterproef hadden afgelegd.

De *Landsordonnantie van 1602* betekende een versterking van de economische machtspositie van het edelsmeden op het platteland ten koste van de steden. In eerste instantie blijkt dit niet direct, maar de tekst van de *Landsordonnantie* en de *Instructie* voor keurmeester-generaal Sytse Jarichs wijken op het punt van de mogelijkheid tot plaatselijke keuring van edelmetaal van elkaar af. Verruiming van die mogelijkheid kon een aanzuigende werking hebben op niet-bevoegde edelsmeden die hun domicilie op het platteland konden kiezen. De letterlijke tekst van artikel x van de *Landsordonnantie* luidt: ‘Sal ooc voors. Overste keurmeester in yder stadt alwaer drye ofte meer goudsmiden zijn, een onder-keurmeester moghen stellen om costen te vermyden ende ten eynde niet van noode zy telckens na den Oversten keurmeester te reysen’. De *Instructie* stelde echter: ‘Sall Oock in en ijder Stadt ofte plaetse daer meer als twee ofte drie Goudtsmeden woonen, daer geen gilde en is een onderkeurmeester stellen’. Het bestaan van een gilde bleek dus geen voorwaarde voor het keuren te zijn.

Deze verruiming van de wet lijkt in te spelen op ontwikkelingen in de Friese economie rond 1600. Een aantal dorpen maakte rond die tijd een sterke groei door. Edelsmeden kregen nu de mogelijkheid ook buiten de steden – waar geen gilde bestond – plaatselijk te keuren. Hoewel het nog niet op uitgebreide schaal voorkwam – Kollum en Balk zijn twee zekere voorbeelden – werden rond 1600 ook buiten de steden steeds meer edelsmeden actief.⁶² De veenkolonie Heerenveen was in 1618 al zodanig in omvang gegroeid dat het aan drie meesters emplooi bood.⁶³ De mo-

⁵⁹ Theissen, *Centraal gezag*, 303.

⁶⁰ Tresoar, Familiearchief Van Eysinga-Vegelin Van Claerbergen inv.nr. 4134, f. 409-447. Dit archief bevat een achttiende eeuwse kopie van een Statenresolutie uit de zestiende eeuw. Het platteland beriep zich op een recht dat al onder het Saksische bewind was verkregen. Het stuk stelt ook vast dat de welvaart in de steden was toegenomen, terwijl de Gelderse onrusten vooral het platteland hadden getroffen. De huren en prijzen van de huizen in Leeuwarden verhielden zich tot de rest van Holland en Utrecht en Brabant, uitgezonderd Amsterdam en Antwerpen. In artikel 26 werden goudsmiden genoemd als een beroepsgroep die alleen in steden zou mogen werken. De steden weerlegden de argumenten van het platteland in artikel 131: ‘[...] als ook te landwaarts geen opsigt op ambachten is, ofte gedaan wort’ en in artikel 132: ‘soo dat een ijder sonder proef of thoon te doen, van sijn meesterschap daar gestelt [...] vermeent iets te weten.’ Kopie van een stuk d.d. 12 juli 1550. Zie De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 395.

⁶¹ Zie ook Schoor, ‘Eene jonghe aencommende landstadt’, noot 68.

⁶² Tresoar, ORA Sneek, inv.nr. 30, f. 267. In Joure wordt in 1609 ene Gabriel Schreuder ‘goudsmid’ genoemd. Hij liet zich in 1611 als burger van Sneek inschrijven. Zie GAS, OAS, inv.nr. 73, f. 28.

⁶³ Winsemius meldt dat er tijdens het verveningsseizoen in de grietenij Schoterland tienduizenden arbeiders

gelijkheid om buiten de steden het edelsmedenambacht volwaardig uit te oefenen kan gezien worden als een politieke overwinning van de plattelandskwartieren in de Staten. De machtsverhoudingen in Friesland waren gunstig voor het ondernemerschap op het platteland. In geen enkel gewest in de Republiek was de invloed van de steden op de gewestelijke politiek zo gering als in Friesland. In het college van Gedeputeerde Staten beschikte het platteland over tweederde van de stemmen en tijdens de Landdag was de zeggenschap met drie van de vier stemmen zelfs nog groter.⁶⁴ De stedelijke edelsmeden klaagden steen en been over de nieuwe wet, omdat ze een kwalijk neveneffect had.⁶⁵ Zij meenden dat het voor personen die niet aan de eisen van het ambacht voldeden, nog aantrekkelijker werd zich buiten de steden te vestigen. Dit ondermijnde het ambacht en uiteindelijk de kwaliteit van het edelmetaal. Immers in dorpen en vlekken waar ‘formele’ gilden ontbraken, was geen geregeld toezicht op de toetreding van nieuwe meesters.

Het verzet tegen deze oneerlijke vorm van concurrentie en de inbreuk op de autonomie van de steden met hun ambachten, laat zich wellicht aflezen uit de weigering van sommige Friese stadsbesturen de keurmeester-generaal toestemming te geven tot de aanstelling van een keurmeester. Leeuwarden en Bolsward gehoorzaamden pas nadat met intrekking van de gilderol en bezoek van 's Lands deурwaarder was bedreigd. Ook de individuele leden van de beroepsgroep gaven niet direct gevolg aan de nieuwe regels, getuige de Statenresolutie van 24 juli 1604 waarin de edelsmeden die weigerden hun werk te laten keuren met een boete werden bedreigd.⁶⁶ Ook in Holland richtte de energie van de steden zich op het uitbannen van ongewenste concurrentie. In 1640 en 1680 probeerden zij de *Orde op de buitennering* opnieuw leven in te blazen.⁶⁷

3.6 De keurmeester-generaal

Vanaf 1531 werd in Friesland een speciale functionaris belast met het toezicht op de edelsmeden. Deze taak was in Holland in 1535 bij instructie van landvoogdes Maria van Hongarije aan de muntmeesters-generaal toebedeeld.⁶⁸ Vanaf 1586 tot 1637 waren er in Holland, Gelderland, Utrecht en Zeeland drie of vier muntmeesters-generaal in functie. Zij bekleedden ook een zetel in het college van muntmeesters-generaal. Het is onduidelijk waarom Friesland in dit overleg geen zitting had.⁶⁹

actief waren. Dit aantal lijkt nogal aan de ruime kant.

64 Spanninga, *Gulden Vrijheid?*, 103.

65 Ook in Holland klaagden de steden over dit probleem. Stellingwerf, *Geheime notulen*, no. 1452, 534. Op verzoek van de stad Leiden lag een advies van de Generaalmeester van de munt voor, waarin zij verzochten het werken van de plattelandsedelsmeden die daartoe niet bevoegd waren, te verbieden.

66 *Chbk*, v, 110-111. Na een derde overtreding zouden zij het ambacht niet langer moeten uitoefenen en ‘arbitrairlyk gestraft worden’.

67 De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 347.

68 Polak, *Muntchaos*, 76-77.

69 *Ibidem*, 81.

Deze uitsluiting kan een reden zijn geweest het toezicht op de edelsmeden anders vorm te geven dan in Holland. Er zijn vanaf 1531 zeker 13 Friese keurmeesters-generaal actief geweest. De meesten van hen waren afkomstig uit Leeuwarden. De namen van de functionarissen die tussen 1531 en 1589 zijn aangesteld, heb ik niet kunnen achterhalen. Hendrick Koops (Voet nr. 367) is de eerste die bij naam bekend is. Hij was in 1587 in Leeuwarden als meester aangenomen en werd twee jaar later als keurmeester-generaal benoemd.⁷⁰ Koops moet vóór 12 maart 1595 overleden zijn, omdat op die datum zijn sterfhuysboedel werd opgemaakt. Zijn weduwe, Gerls Wopkes, hertrouwde met Gerloff Rycx (Voet nr. 375).⁷¹

Hoewel het niet duidelijk is wie het ambt van 1595 tot 1603 bekleedde, vond in deze periode wel registratie van meestertekens op de gewestelijke insculpatieplaat plaats. Werd er in deze periode wel toezicht op de werkzaamheden van de Friese edelsmeden gehouden? Een indirecte aanwijzing doet vermoeden dat dit niet het geval is geweest. Interessant is in dit verband de notariële aanzegging die op 11 juni 1599 aan Amsterdamse zilversmid Willem Dirckx werd gedaan.⁷² Deze werkmeester was door de overlieden van het Amsterdamse gilde al eens eerder op het werken met zilver van inferieure kwaliteit betrapt. Ditmaal was hij met twaalf zilveren schalen bij de keurmeesters gekomen. Daar bleken ze niet aan de wettelijke standaard te voldoen. Normaal gesproken reden genoeg om de voorwerpen plat te slaan en het zilver aan het gilde te verbeuren. Maar de deken en keurmeesters stelden zich ditmaal coulant op, omdat van Dirckx bekend was dat hij in armoedige omstandigheden leefde. De overlieden waren blijkbaar ook gevoelig voor het verweer van Dirckx. Hij meende dat verkoop van dit slechte zilver de situatie in Amsterdam niet zou schaden, omdat ‘de schaelen sullen in Vrieslandt vercoft werden ende aldaer wert op de keure niet gelet’. Mogelijk was dit een gelegenheidsargument van iemand die zich uit de problemen probeerde te redden, maar het is ook mogelijk dat deze uitspraak iets zegt over de werkelijke situatie op dat moment: namelijk het ontbreken van toezicht op het ambacht. Keurmeester-generaal Hendrick Koops was in 1595 overleden en een aanstellingsakte van een opvolger heb ik niet kunnen vinden. De aanstellingsakte van Sytse Jarichs uit 1603 maakt – anders dan in latere gevallen – geen melding van een directe voorganger die recent overleden of afgetreden was.⁷³

70 Een nieuwe keurmeester-generaal beschikte wel vaker over weinig ervaring als zelfstandig meester. Claes Clasen Balck (Voet nr. 50) is daar een goed voorbeeld van. Zie 5.2 en de paragrafen die daarop volgen.

71 HCL, z 2, f. 469-480.

72 Van Dillen, *Bronnen*, no. 948, 571; Stadsarchief Amsterdam, Archief 5075, Notaris J. Ghijsberts, inv.nr. 33, f. 16.

73 Tresoar, *Archieven van de gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795*, inv.nr. 1986, d.d. 23 december 1602.

3.6.1 Ambtenverwerving

In de vroegmoderne tijd was het onderhouden van goede relaties met invloedrijke personen een voorwaarde voor het verwerven van politieke functies en ambten. Dit gold ook voor het keurmeester-generaalschap. Sytse Jarichs (Voet nr. 169), de eerste keurmeester-generaal die de nieuwe regels van de Landsordonnantie moest uitvoeren, was in 1598 als zelfstandig meester in Franeker begonnen. Hij was getrouwd met Pijerijntgie Jans de Blocq.⁷⁴ Sytse Jarichs' zuster was gehuwd met Frans Jans, een burgemeester uit Dokkum, die in 1610 Gedeputeerde was.⁷⁵ Zijn contacten met de Friese politieke elite staan dus vast. Van zijn toezicht trof ik weinig sporen aan. In 1608 verscheen Jarichs samen met de Harlinger edelsmid Bonne Jacobs Hever (Voet nr. 217) voor het Hof van Friesland.⁷⁶ Op 6 maart 1610 koos het college de Leeuwarder Harmen Jans Bruijnsvelt (Voet nr. 382) 'bij pluraliteyt van stemmen' als opvolger van de overleden Sytse Jarichs.⁷⁷ Bruijnsvelt was in 1607 tot keurmeester in Leeuwarden gekozen en streng opgetreden tegen overtreders van de wet. Mogelijk droeg dit kordate optreden aan zijn benoeming bij. De Gedeputeerden waren in ieder geval onder de indruk van zijn ervaring en vroomheid.⁷⁸ Zijn opvolger was niet uit hetzelfde hout gesneden, hetgeen uit het onderstaande mag blijken.

Feye Joostes (Voet nr. 389) kreeg op 29 oktober 1629 zijn benoeming tot keurmeester-generaal.⁷⁹ In de Leeuwarder tekstbronnen duikt hij met enig regelmaat op. In 1635 liet hij Buwe Abbes Gabbema dagvaarden om 132 carolusguldens.⁸⁰ Gabbema was bereid het bedrag te betalen dat de edelsmid nog tegoed had voor het solderen van twee ogen aan een gouden penning. Maar over de gouden ring, die door de keurmeester-generaal was gewaardeerd op 150 carolusguldens, was een meningsverschil ontstaan. Gabbema had de ring gekocht op voorwaarde dat hij net zo veel waard zou zijn als het bedrag waarvoor Joostes het sieraad had getaxeerd. Gabbema had eerlijk bekend dat hij er niet veel verstand van had, maar accepteerde de overeenkomst met de opmerking: 'Feije Joostis bedriege mij niet, want so ick bevinde dat de ringh soo veel niet weerd is, brenge ick die weer.' Volgens Gabbema hadden andere juweliers en leden van het gilde verklaard dat de ring minder dan 50 carolusguldens waard was. Toch moest hij uiteindelijk het geëiste bedrag betalen.

74 Tresoar, ORA Wonseradeel, inv.nr. 6, f. 191v. Deze weesboekakte vermeldt Sytse Jarichs op 17 mei 1606 als inwoner van Leeuwarden. Hij lijkt evenwel geen lid van het Leeuwarder gilde geweest te zijn. Dit zou erop kunnen wijzen dat hij tijdens de uitoefening van het ambt geen praktiserend edelsmid is geweest. In latere jaren kwam dit ook voor. Volgens verklaringen uit 1694 van de gildebreders in Bolsward dreef Claes Clasen Balck tijdens zijn ambtsperiode (1670-1694) ook geen 'affaire'.

75 HCL, gg 5, f. 201, d.d. 10 februari 1610.

76 Tresoar, Database Quaclappen (1600-1612). Transcriptie door Jan Post. Bonne Jacobs komt op 7 maart 1608 met de achternaam 'Hever' voor. De combinatie van zijn initialen in het meesterteken lijken de letter 'H' te vormen.

77 Tresoar, Archieven van de gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795, f. 165-169v.

78 Tresoar, Archieven van de gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795, inv.nr. 1994.

79 Tresoar, Archieven van de gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795, inv.nr. 2006.

80 HCL, o 35, f. 214-251v.

Eind december 1635 moest Feye Joostes voor het gerecht verschijnen, omdat hij volgens Meyle Outgers, de opzichter van de in- en uitlandige tonnen, een bierton die gemerkt was met een kroon, had gebruikt om kolen in op te slaan.⁸¹ Houtskool was de brandstof waarmee de edelsmeden hun ‘fornuis’ stookten. Kennelijk was dit een veelvuldig voorkomend vergrijp en ernstig genoeg voor de Staten van Friesland om een plakkaat tegen deze vorm van misbruik uit te vaardigen. Omdat dit plakkaat al in 1630 gepubliceerd was, vond de opzichter – en met hem de openbare aanklager – dat de keurmeester-generaal van het goud en zilver beter had moeten weten. Op 4 maart 1641 liet Folkert Martens twee schuldbekentenissen registreren van Feye Joostes en Clara van Velsen. Zij verklaarden aan wijlen de heer Willem van Velsen een bedrag van 3.187 carolusguldens schuldig te zijn ‘van diamanten en ander jubilate’.⁸²

Op de manier waarop Feye Joostes door de provincie trok om zijn visitaties af te leggen, krijgen we zicht, omdat hij op 1 februari 1647 Fopck Oedses, de weduwe van Douwe Wilckes, de voormalig commandeur van de legerwagens, dagvaardde. De keurmeester-generaal had op 14 april 1645 zijn paard aan de weduwe verkocht.⁸³ Het dier bracht 36 halve daalders op. Fopck beloofde te betalen als ‘het heere gelt vande aenstaende legertocht deses tegenwoordigen jaers 1645’ binnenkwam. Op 25 mei 1646 stond zij toe dat de edelsmid het geld uit handen van monstercommissaris Daniël de Blocq van Scheltinga, zou ontvangen.

In tegenstelling tot sommige van zijn opvolgers, was Feye Joostes tijdens zijn keurmeester-generaalschap commercieel actief. Uit een schuldbekentenis uit 1649 blijkt dat hij contacten met Amsterdamse juweliërs onderhield. Het ging om 1.239 carolusguldens ‘tersaecke gecochte en ontvangen diamanten’ die Joostes verschuldigd was aan juwelier David Spruyt.⁸⁴ De keurmeester-generaal bleek niet in staat zijn schulden tijdig af te lossen en uiteindelijk leidde dit in 1650 tot de executie van zijn goederen.⁸⁵ Tijdens de executieveiling kochten zijn collega’s Pieter Langweer (Voet nr. 390), Thomas Laurens van Asperen (Voet nr. 409), Johannes Foppes (Voet nr. 413) en Julius Brongersma delen van Joostes’ gereedschap.⁸⁶ Op 15 oktober 1650 betaalde de knecht Nicolaes Randenraed voor Augustinus Bruijnsvelt (Voet nr. 406) ‘ter sake gecofte goltsmits waren’ ruim 4 carolusguldens ‘tot profijt van Feije Joostes crediteuren’.⁸⁷ Op 30 november 1650 ging Jan Jans, de bode van Leeuwarden, bij Laurens Thomas (Voet nr. 377) en Feye Joostes (Voet nr. 389) op huisbezoek om hen te vragen of zij aanwezig zouden zijn bij de verkiezing van de nieuwe keurmeester. Beide heren gaven toen te kennen dat ze ‘het gilde afftraeden’.⁸⁸

81 HCL, f 26, d.d. 29 december 1635.

82 HCL, gg 34, f. 36-37.

83 HCL, gg 40, f. 26v-27.

84 HCL, gg 42, f. 50v.

85 HCL, z 4, f. 31-32v; Visscher, *Merken*, 36.

86 HCL, i 2, f. 109.

87 HCL, i 2, f. 109v.

88 HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 56, ongefol.

3.6.2 Ambtenverkoop

We zagen al eerder dat edelsmeden door hun vakkennis en ambachtelijke vaardigheden zeer goed in staat waren om als stempelsnijder van het Landschap of essayeur van de munt op te treden. Deze specialisten speelden hun ambten soms aan elkaar door. Onderlinge ambtenverkoop was in Friesland in de zeventiende en achttiende eeuw een wijdverspreid fenomeen en vond op allerlei maatschappelijke niveaus plaats. Ook edelsmeden handelden onderling in ambten. In 1639 sloot Jan Melchers Oostervelt (Voet nr. 385), op dat moment schepen van Leeuwarden en stempelsnijder van de munt van Friesland, een akkoord met Thomas Laurens van Asperen (Voet nr. 409), die waardijn van de munt was.⁸⁹ In het bijzijn van diens vader, Laurens Thomas (Voet nr. 377), sloten de heren een contract dat de overdracht van het stempelsnijdersambt van Oostervelt op Laurens Thomas regelde. In ruil hiervoor kreeg Oostervelt van Thomas Laurens het waardijnschap met inbegrip van alle emolumenten die daaraan verbonden waren.⁹⁰ Een dergelijke overdracht kon slechts met instemming van het college van Gedeputeerde Staten door- gang vinden.

3.7 Toezicht in de praktijk

Op welke wijze hield de keurmeester-generaal zicht op de kwaliteit van het edelmetaal? Volgens zijn *Instructie* was hij verplicht om de twee maanden visitaties in de steden en dorpen af te leggen. Rond Sint Andriesdag (30 november), de traditionele jaarvergadering van de edelsmedengilden, bracht hij de stempel voor het aankomende jaar rond. Tevens werd van hem verwacht dat hij onaangekondigd steekproeven nam. De bevoegdheid van de keurmeester-generaal het goud en zilver te toetsen werd niet onmiddellijk door alle Friese edelsmeden geaccepteerd, getuige een Statenresolutie van 24 juli 1604 waarin werd bepaald dat het weigeren van de steekproef een boete van 6 carolusguldens zou opleveren en bij herhaling het dubbele bedrag.⁹¹ Een bezoek aan een werkplaats zonder voorafgaande waarschuwing bood de meeste kans frauderende edelsmeden te snappen.⁹²

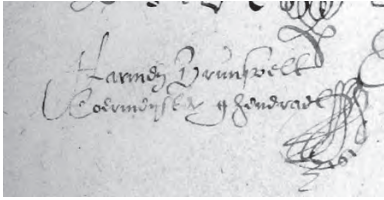
In 1619 betrapte keurmeester-generaal Harmen Bruijnsvelt de edelsmid Cornelis Sijbrants uit Kollum op de verkoop van zilver dat ‘verre onder de keur’ was.

⁸⁹ HCL, gg 43, f. 261v-262. Dit document werd opgesteld in het bijzijn van de schepen Rompt Jacobs ‘deur wiens interest & tusschenspreken dese contracte is geschiet’. In paragraaf 3.8.1. zien we hem terug.

⁹⁰ Tresoar, Archieven van de gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795, inv.nr. 2688. Registers van betalingsordonnanties op de rentmeester-generaal van de domeinen (1607-1685), f. 2. Sytse Jarichs ontving op 20 maart 1607 een kwart van zijn jaartractement. De keurmeester-generaal ontving 250 carolusguldens op jaarbasis. Zie ook Tresoar, Archieven van de gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795, inv.nr. 2691, f. 16. Essayeur Bruijnsvelt ontving op 21 april 1657 een halfjaars tractement van 75 carolusguldens.

⁹¹ *Chbk*, v, 110-111.

⁹² Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16490 (1620) definitieve sententie nr. 73. Zie Catalogus Dokkum, 293. Dit was Cornelis Sijbrants uit Kollum, die in augustus 1617 Taecke Fransen aanklaagde wegens zijn gebrekkige leermeestercapaciteiten. Zie Van Dillen, *Bronnen*, II, no. 402, 249.

Afb. 10 Handtekening van keurmeester-generaal Harmen Bruijnsvelt (1616).

Bruijnsvelt deelde een boete van 40 carolusguldens uit. Maar Sijbrants bleek ook nog messing slotjes als goud verkocht te hebben. Deze ernstige overtreding leidde tot vervolging door de procureur-generaal die ‘ter exemptie’ een lijfstraf eiste. In zijn verweer stelde Sijbrants dat Bruijnsvelt zijn zilverwerk had gekeurd zonder daar verder opmerkingen over te maken. Maar Jonas van Donia (Voet nr. 106) en Willem Frederiks (Voet nr. 109), die door Bruijnsvelt werden omschreven als ‘goltsmeden aldaer sittende sonder werck’, hadden voorwerpen van Sijbrants geleend om na te maken. Vervolgens hadden ze uit afgunst de messing slotjes gemaakt. Toen Bruijnsvelt en de andere twee bij hem in de winkel waren verschenen, had Sijbrants de boete geaccepteerd om er maar vanaf te zijn. Bovendien wilde hij geen ruzie met zijn dorpsgenoten. Het Hof accepteerde de uitvluchten van Sijbrants niet en veroordeelde hem, naast een lijfstraf, tot de kosten van het proces.

Werken onder het wettelijke gehalte was de meest voor de hand liggende manier van frauderen. Maar ook de import van minderwaardig zilver was lucratief. Dat gedrag vormde een bedreiging van de Friese standaard. Het tweede artikel van de *Instructie* bepaalde dat de keurmeester-generaal toezicht moest houden op alle ‘vremde van buijten ingevoerde wercken dat sodanige wercken niet vercoft en werden, het sij in vrije mercken of andersins, sij en sijn dan van soo goeden goude ofte silver, als die goudtsmeden in onse Lande van Vrieslandt moeten wercken [...]. Dit voorschrift leidde spoedig tot frustratie onder de edelsmeden die in gilden waren verenigd. Aan de hand van een aantal voorbeelden zal aangetoond worden dat dit probleem zich vooral in de Friese hoofdstad voordeed.

3.7.1 *Handelaren in zilver*

De Leeuwarder edelsmeden hadden in de vroege zeventiende eeuw te maken met diverse vormen van concurrentie. Behalve met uitdraagsters, kooplieden in edelmetaal en vakgenoten die net buiten de stadsgrenzen werkten, hadden ze last van rivalen uit het eigen gewest en andere delen van de Republiek die op de weekmarkt edelmetaal verkochten. Het gilde klaagde hier veelvuldig over en verzocht het stadsbestuur deze uitwas te verbieden. De argumentatie zou de komende twee eeuwen telkens dezelfde zijn: edelsmeden die bij een gilde waren aangesloten, hadden bij hun intrede aan de eisen van de meesterproef moeten voldoen met de daaraan verbonden kosten. Deze investering konden de plattelanders en handelaren zich besparen. Bovendien waren de gilden medeverantwoordelijk voor het in stand houden van het juiste gehalte van het edelmetaal. Op het platteland ontbrak het vol-

gens de gilden aan vakkennis om aan deze verplichting een goede invulling te geven. Voor de handelaren in zilver gold in principe dezelfde argumentatie.

De autoriteiten bleken niet altijd gevoelig te zijn voor deze klachten, ook al omdat ze bepaald niet steekhoudend waren. Menig dorpsedelsmid was als leerling binnen een gilde opgeleid of had als knecht bij een meester gewerkt. Hij beschikte daarom wel degelijk over de benodigde expertise. De stedelijke autoriteiten moesten bovendien rekening houden met de economische belangen van andere stadsbewoners, zoals de boedelverkopers en de joodse kooplieden. Volgens de wet stond het de burgers vrij hun eigen edelmetaal te verkopen, ook als dat ‘buitenlands’ goed was en niet aan het voorgeschreven wettelijke gehalte voldeed. Dit moest dan wel bij de verkoop worden vermeld.

De verkoop van zilveren objecten door handelaren was bepaald geen typisch Fries probleem. In 1602 speelde dit ook in Amsterdam.⁹³ Het stadsbestuur loste het daar op door de handelaren te laten betalen. Ter ondersteuning van het edelsmedengilde en de arme gezellen, mocht het gilde één gulden innen van ‘hen die met het wisselen van goud of silver, gesteenten, parlen ofte eenige andere juwelen handelen, mitsgaders die hen met het wisselen van goud en silver generen ofte ter Munte leveren.’ De gildebroeders waren van deze bijdrage vrijgesteld. Dit had evenwel een onbedoeld neveneffect.⁹⁴ De inmenging van niet-gildeleden op de handel in zilver bleef nog lang een probleem.⁹⁵ In Leeuwarden deed dit probleem zich vooral voor in de eerste jaren na de afkondiging van de *Landsordonnantie*. Hieronder zal aan de hand van een casuïstiek getoond worden hoe het Leeuwarder gilde, in een drachtige samenwerking met de keurmeester-generaal, hiertegen optrad.

3.7.1.1 De casus Trijn Juws (1608)

Enige jaren na de invoering van de *Landsordonnantie* manifesteerde het probleem rond de handel in zilver zich in een zitting voor het gerecht van Leeuwarden. Op 25 maart 1608 stond de uitdraagster Trijn Juws tegenover Harmen Jans Bruijnsvelt (Voet nr. 382) als keurmeester van het Leeuwarder gilde.⁹⁶ Hij was kort tevoren bij de vrouw aan huis gekomen met de vraag of zij een ‘silveren fortuijn⁹⁷ en twee ver-

⁹³ Van Dillen, *Bronnen*, I, no. 1019, 606-607.

⁹⁴ De inners van deze contributie waren veel tijd kwijt met ophalen van het geld en moesten niet zelden kosten maken die uitstegen boven het bedrag dat zij ontvingen. Op grond van artikel 45 van de *Ordonnantie* van 1502, stond het de handelaren vrij een eenmalige bijdrage te doen ter hoogte van een half meestergeld (‘t halve gild), dat wil zeggen 12 guldens en 10 stuivers. Het stadsbestuur gaf aan het verzoek van het gilde gehoor. Als deze personen eenmalig een bijdrage aan het gilde betaalden, stond het hen vrij in goud en zilver te handelen.

⁹⁵ GAB, inv.nr. 32 Resolutieboeken van het stadsbestuur, 3e boek (1714-1770), f. 79-80. In 1728 verzocht het edelsmedengilde van Bolsward de magistraat strakkere regels aan te houden tijdens boelgoedveilingen. Het kwam namelijk geregeld voor dat de boelgoedontvanger en omroepers zelf meeboden op zilveren objecten uit de sterfhuisboedels. De andere bidders hadden dit vaak niet in de gaten. In een resolutie gelastte het stadsbestuur deze functionarissen hun bod duidelijk kenbaar te maken op straffe van ongeldig verklaren van het door hen uitgebrachte bod.

⁹⁶ HCL, o 12, f. 152-154 en f. 172-175v.

⁹⁷ Tresoor, ORA Bolsward, inv.nr. 145, f. 233v-254v. Een fortuijn is een roemer. Voor een afbeelding zie Luijt, *Lexicon*, 254.

gulde credentzen⁹⁸ wilde verkopen. De vrouw had geantwoord dat ze inderdaad over die voorwerpen beschikte. Het ene was gemaakt van rijksdaalder zilver en het andere was uit Neurenberg afkomstig. Een dochter van Trijn had de voorwerpen naar de keurmeester gebracht, maar die had ze niet teruggegeven. Bruijnsvelt werd in deze zaak gesteund door Sipcke Arents (Voet nr. 549) als olderman, Claes Douwes (Voet nr. 360) als subsituut-keurmeester en Paye Jetses (Voet nr. 353) als oudste van het gilde. De keurmeester verklaarde dat hij twee credenzen van Trijn Juws had ontvangen en had vastgesteld dat de ene van Neurenbergs zilver was gemaakt en de ander uit Emden afkomstig was. Daarmee had de uitdraagster de wet overtreden, omdat het volgens artikel 7 van de nieuwe gilderol aan de gildeleden het recht was voorbehouden zilver te verkopen dat van buiten het gewest afkomstig was.⁹⁹ Dit zilver moest dan wel volgens de eisen van de *Landsordonnantie* gemaakt zijn. Was dat niet het geval, dan zou de eigenaar het werk kwijt raken en een boete van 8 carolusguldens opgelegd krijgen. Aangezien de toets in dit geval had aangetoond dat de credenzen niet aan het voorgeschreven gehalte voldeden, eiste Bruijnsvelt inname.

Trijn Juws' advocaat beriep zich in zijn verweer op de *Landsordonnantie*, die weliswaar twee jaar na de nieuwe gilderol was verschenen, maar aan welke zij zich meende te moeten houden. Deze wet stond hiërarchisch boven de gilderol. Op 14 mei 1608 vonniste het Hof in het voordeel van Trijn Juws. Mogelijk achtten de rechters de tijd nog niet rijp om hard tegen dit soort overtredingen van de regels op te treden ook al omdat dit inferieure zilver was aangeschaft voordat de nieuwe ordonnantie van kracht werd. Burgers werden overigens wel geacht op de hoogte te zijn van dit soort nieuwe regels.¹⁰⁰ Het vonnis was een slag voor het gilde en Bruijnsvelt moest zijn broeders dan ook melden 'dat wij het ghehele pleyt verloren hadden teghen Trijn Juis.'¹⁰¹ Maar het gilde liet het er niet bij zitten. Twee dagen later verschenen partijen andermaal voor de rechter.¹⁰² Nieuwe feiten waren

⁹⁸ HCL, o 26, f. 334. In een zaak tussen Lieuck Dominicus en Willemcke Goverts in 1626 wordt een 'credens ofte kelcke' genoemd.

⁹⁹ Deze akte maakt melding van de gilderol, die is opgenomen in: HCL, M 209, f. 544-545, d.d. 22 februari 1600. In HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 57 bevindt zich een kopie uit 1682. Letterlijk stelt artikel 7: Dat niemant geen Gildebroeder alls voorschr. sijnde als in vrie merckten binnen deser Stadt, off Jurisdiction van dien eenige Golden ofte Silveren wercken sall mogen annemen te maecken ofte elders gemaect leveren, ofte als daarmede sijn Coopenschap & handel drieven vercopen, bij poene dat die contraventeur verbeurt sal hebben voor die eerstemale vier car.gls voor den anderen male acht car.gls. & voor den dardenmale twaleff car.gls mitsgaders tot schade van den contraventeur, annemer, levere(cier?) ofte vercoperen profijt van 't Gilde & de Raad als vooren, exempt ringen, baggen & diergelijcke Juweelen met costelijcke gesteenten verciert. Hier werd dus een uitzondering gemaakt voor gouden sieraden en edelstenen. Dat lijkt op een praktijk te duiden waarin al langer handel werd gedreven in soortgelijke objecten.

¹⁰⁰ *Chbk* II, 185-187. '[...] binnen onser Stadt Leuwarden, ten plaetzen daer men publicatie ghewoontlycken is te done, oepenbaerlyck publiceert ende verkundyghet; ende insghelycx op ten dach in der naestfolghender weeken, als 't in derzeluer Stad mercktdach zall weesen, op dat onse Ondersaeten omtrent derzeluer Stadt gheseten, ende die ter weeckemarckt koemen, daer aff geaduerteert moeghen weesen [...].'

¹⁰¹ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 65.

¹⁰² HCL, o 12, f. 172-173v.

aan het licht gekomen. De uitdraagster had volgens Bruijnsvelt de credenzen¹⁰³ aan de heer Lycklema verkocht onder het valse voorwendsel dat zij van de goede keur of rijksdaalderzilver zouden zijn. De keurmeester herhaalde zijn argumentatie uit de eerste zitting, maar wederom viel het vonnis in het voordeel van Trijn Juws uit. Bruijnsvelt ging in hoger beroep bij het Hof van Friesland, maar ook deze zaak ging verloren.

Ondanks deze tegenslag bleef het gilde zich tegen de handel in 'inferieur' zilver verzetten. Vier jaar later stond een vergelijkbare kwestie op de gerechtsrol. Ditmaal richtten de keurmeesters hun pijlen op Griet Ottes, een dochter van Trijn Juws.¹⁰⁴ Op 24 december 1612 liet keurmeester Cornelis Cornelis Roos (Voet nr. 384) de vrouw dagvaarden. Zij werd ervan verdacht in zilver van de 'falsche keur' te handelen. Volgens Roos had de Leeuwarder Raad besloten dat niemand buiten de vrije markten in zilver zou mogen handelen. De advocaat van de keurmeester overhandigde het hof een kopie van artikel 7 van de gilderol om zijn pleidooi te ondersteunen. De keurmeester had vernomen dat 'een seeckere Jode tot inbreekinghe van stadtpolitie & nieuwe ordonnantie, eenige Neurenburghse nieuwe wercken deur wttraegsters ende andere omlopers bij de burgerie doen presenteren.'¹⁰⁵ Dat zilver was niet van het voorgeschreven gehalte. Griet Ottes had een 'silver vergulde credents ofte twee gaersluijgende copkens' verhandeld in opdracht van iemand van wie zij de identiteit niet had willen prijsgeven. Volgens Roos was hiermee bewezen dat de vrouw zilver van ondeugdelijke kwaliteit had verkocht. Dit was een overtreding van de wet en de keurmeester eiste daarom inbeslagname en verbeurdverklaring van het zilver aan het gilde. Griet Ottes zou bovendien een boete van 4 carolusguldens moeten krijgen. Haar advocaat Dominicus Nijenhuijs wees er in zijn pleidooi fijntjes op dat het gilde in 1608 tegen Trijn Juws ook al eens met een dergelijke aanklacht op de proppen was gekomen en dat het gerecht die destijds had afgewezen. Volgens hem golden nu weer dezelfde omstandigheden. Het gerecht was het andermaal met deze redenering eens. De vrijheid om te mogen handelen,

¹⁰³ <http://home.online.nl/mpaginae/Marcus/TestamML.htm>. Geraadpleegd op 15 juli 2015. H.M. Engels beschrijft op deze webpagina de inventaris van Marcus Lycklama, die op 9 augustus 1625 door zijn vriend Johannes Saeckma werd opgemaakt. Onder het zilver komen verschillende credenzen voor. Engels beschrijft het object als een tazza of drinkschaal.

¹⁰⁴ HCL, o 16, f. 150v-152.

¹⁰⁵ Van Dillen, III, no. 1147, 574; Stadsarchief Amsterdam, Archief 5075, notaris P. de Bary, inv.nr. 1695, d.d. 1 maart 1651. Akte waarbij Dirck Bosch en Dirck Verhoeven, zilversmeden te Amsterdam, op verzoek van Cornelis Rhooon, zilversmid te Gouda, verklaren dat zij en andere goud- en zilversmeden 'alhier dagelijks door Hoogduitse Joden, hier ende elders woonachtig, werden aangesproocken, om hun af te handelen gepermiteerde gemunte penningen, soo van goet, slecht als valsch goudt ende silver, gelijck oock t geen ongemunt ende hoedanich ende van wat van nature 't selve oock is. Dit wordt publicq buyten eenig beswaernisse gedaen'. Naarmate de werkomstandighden voor de Friese edelsmeden verslechterden, lijkt hun kritiek op de joodse kooplieden toe te nemen. Het *Placaet van Hendrick Casimir II* uit 1695 laat zien dat deze kritiek door de overheid serieus werd genomen. De Friese overheid nam het overigens zelf niet zo nauw met de handel met joodse goudopkopers. De Friese Staten verkochten in 1748 aan de koopman Joseph Levi, behalve gouden ringen en spelden, ook 'oud quaad goud'. Zie Archieven van de gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795, inv.nr. 670, nr. 81. Landdagstukken van 22 november 1748. In Groningen was in 1576 ook al sprake van dit soort handel en de daarbij behorende klachten van het gilde. Zie Formsma, *Diarium*, 331 en 336.

zelfs als dat zilver betrof van een inferieure kwaliteit, werd door de magistraat hoger ingeschat dan de belangen van het edelsmedengilde.

3.8 ‘Quaad silver’

We zagen hierboven dat het Leeuwarder gilde maatregelen nam tegen uitdraagsters die zilver verhandelden.¹⁰⁶ In 1610 was de Leeuwarder Harmen Bruijnsvelt tot opvolger van de overleden Sytse Jarichs gekozen.¹⁰⁷ De aanwezigheid van een keurmeester-generaal die tevens lid van het hoofdstedelijke gilde was, zal zeker hebben bijgedragen aan een actieve bestrijding van ‘illegale’ handel. Het gilde was steeds alert waar het de import van ondeugdelijk zilver betrof. Op ‘nationaal’ niveau werd over dat soort zaken ook contact gehouden. In augustus 1607 ontving keurmeester Sipcke Arents (Voet nr. 549) een brief uit 's-Gravenhage waarin gewaarschuwd werd voor handel in ‘falsche kluijttjen’ zilver.¹⁰⁸ Tien jaar later speelde dit probleem nog steeds. Op 18 juli 1617 kwam een delegatie van het Leeuwarder edelsmedengilde op het raadhuis bijeen.¹⁰⁹ Het was Obbe Claes (Voet nr. 386) en Cornelis Cornelis Roos (Voet nr. 384)¹¹⁰ ter ore gekomen dat Luijtien Westerwolt uit Groningen op de Leeuwarder weekmarkt zilver van de Neurenbergse keur aanbod.¹¹¹ De keurmeesters hadden het werk getoetst en geconstateerd ‘dat het [...] verre onder de waerdei ofte keur van dese landen in de nieuwe ordonnantie utgedruckt te wesen dan noch minder als princendaelers silver daer op deselve generaelijck gemaect worden.’ Westerwolt moest voor de politiemeesters, de toezichthouders op het gilde, verschijnen die hem te verstaan gaven dat hij dit zilver in Leeuwarden niet meer mocht verkopen.¹¹²

106 Tresoar, ORA Sneek, inv.nr. 32, f. 172v-173. Ook in Sneek werden de nieuwe regels gehandhaafd. De keurmeesters van het edelsmedengilde van Sneek dwongen de marskramer Jan Harmens af dat hij na 23 juni 1615 geen nieuw gemaakt werk meer mocht verkopen. Zie ook Tresoar, ORA Sneek, inv.nr. 32, f. 197. Keurmeester Folckert Jans Pluymioen (Voet nr. 619) en Frans Jans (Voet nr. 616) stonden op 13 oktober 1615 om dezelfde reden voor het gerecht tegenover de uitdraagster Trijn Lutses.

107 Tresoar, Archiven van de gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795, inv.nr. 1994, d.d. 1 maart 1610.

108 HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 65.

109 HCL, f 7, f. 113-114.

110 ‘Avondmaalsilver gestolen uit kerk Wirdum’, *Leeuwarder Courant*, 24 september 2015. Onder dit gestolen kerkzilver bevinden zich mogelijk twee collecteschalen van de hand van Cornelis Cornelis Roos, gemerkt met de jaarletter K (1618) en het stadskeur van Leeuwarden.

111 Van Rijen, *Groninger keur*, 266-2. Zie ook HCL, h 11, f. 148-149. Lambert Muntinck, meester zilversmid en vaandrig uit de stad Groningen, probeerde in 1647 via het Leeuwarder gerecht gedaan te krijgen dat de torenwachter Michiel Caspers het restant van de 28 carolusguldens zou betalen voor de onderriem die hij hem had verkocht. Een nadere aanwijzing voor het feit dat Groningse edelsmeden ook na dat tijdstip hun waren nog in Leeuwarden sleten.

112 HCL, L 848-113b, d.d. 18 juli 1617.

3.8.1 *De casus Rompt Jacobs (1619)*

Eendrachtig optreden van het gilde en een keurmeester-generaal die daar zelf ook lid van was, leidde soms tot discussie over controlebevoegdheden. In mei 1619 was dat het geval toen keurmeester-generaal Harmen Bruijnsvelt in samenwerking met Cornelis Cornelis Roos (Voet nr. 384) en Berent Rycx (Voet nr. 552) als gildekeurmeesters in actie kwamen tegen Rompt Jacobs,¹¹³ een handelaar in goud en zilver.¹¹⁴ De zaak kwam in het najaar van 1619 voor.¹¹⁵ Tijdens de zitting stelde de advocaat van de aangeklaagde partij dat zijn cliënt een 'gouden bagge en een wijschroef' had verhandeld die in strijd zouden zijn geweest met de keur.¹¹⁶ De advocaat ging vervolgens in op de formele aspecten van het toezicht. Hij stelde vast dat Bruijnsvelt in zijn functie als keurmeester-generaal door de Staten van Friesland was aangesteld, terwijl Roos en Rycx als keurmeesters door het stadsbestuur van Leeuwarden waren benoemd. In die hoedanigheid waren zij als getuigen niet onpartijdig. Ze waren als leden van het gilde namelijk belanghebbende in de zaak.

De advocaat van Bruijnsvelt ontkende het bestaan van dit probleem. Volgens hem was zijn cliënt als keurmeester-generaal onpartijdig, omdat hij zijn commissie van de Friese Staten had ontvangen. Hij mocht daarom tegen alle edelsmeden en overtreders van de wet optreden. Roos en Rycx moesten in dit geval niet zozeer als representanten van het gilde worden gezien, maar meer als keurmeesters met een speciale lastgeving van de magistraat van Leeuwarden. De tegenpartij bracht hier tegenin dat de kwestie wel degelijk in de vergaderingen van het Leeuwarder gilde was besproken.¹¹⁷ Hij had bijvoorbeeld gehoord dat de keurmeesters bij hun medebroeders advies hadden ingewonnen. Bovendien hadden ze voorgesteld de kos-

¹¹³ HCL, n 3, f. 179.

¹¹⁴ HCL, gg 42-94a. In dit hypotheekboek wordt Rompt Jacobs 'olde schepen en coopman' genoemd. Het gaat hier stellig om Rombout Jacobs ten Burgh, die van 1636 tot 1645 schepen van Leeuwarden was. Hij was de vader van Dubrich (Debora) Rompt Jacobs ten Burgh die in 1659 met Tiepcke Jans (Voet nr. 414) in het huwelijk trad. Zie Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16544 (1675), definitieve sententie nr. 84.

¹¹⁵ HCL, f 11, ongefol., d.d. 8/18 september 1619.

¹¹⁶ Een bagge is een stel oorbellen en een wijschroef is een andere benaming voor een bekerschroef. Zie De Lorm, *Amsterdams goud en zilver*, 26-27; 'Bekerschroef', 90, noot 10. Er zijn in Nederlandse musea nog enkele bekerschroeven te bewonderen. Twee bevinden zich in het Rijks Museum, drie in het Amsterdam Museum en twee in particulier bezit. Ook museum Boymans van Beuningen bezit een exemplaar, gemaakt door Cornelis Jansz van Weerdenborch. Dit voorwerp werd in 1995 geveild. Zie Sotheby's Geneve, *The Joseph R. Ritman Collection of 16th & 17th Century Silver*, 16 mei 1995, nr. 52. Bekerschroeven komen in de eerste helft van de zeventiende eeuw in Amsterdamse juweliers- en edelsmedeninventarissen regelmatig voor. Zie Stadsarchief Amsterdam, Archief 5075, notaris Barcman, inv.nr. 1266, actenr. 12, d.d. 21 april 1639. Dit stuk beschrijft het bezit van de juwelier Aert de Coninx de Oude. In een ijzeren geldkist trof de inventarisator onder andere 'een silver vergulde schroeff, 28 lood en 7 engels, tot 28 stuivers 't lood, 40-3-8' en 'een silver vergulde schroeff cleen 14 loot en 3 engels tot 29 stuivers 't lood, 20-14-8'. Zie ook Stadsarchief Amsterdam, Archief 5075, notaris F. Uytendogaert, inv.nr. 1915, f. 663-679. In 1657 bevonden zich in het bezit van Johannes de Renialme, een handelaar in schilderijen, 'twee dito [zilver P.S.] vergulde schroeven wegen 20 loot, 26 stuivers 't lood 26-0-0'. Zie ook Kiers en Tissink, *Glorie*, 79. Afgebeeld is een bekerschroef die aan de Amsterdamse edelsmid Leendert Claesz is toegeschreven. De auteurs omschrijven dit object als 'een statusverhogend voorwerp dat door de hoogste kringen werd besteld'.

¹¹⁷ Die opmerking sneed hout. De zaak tegen Trijn Juws is ook overgeleverd in HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 65, waarin de kosten van de verteringen tijdens de besprekingen van het gilde zijn verantwoord.

ten van het proces voor rekening van het gilde te laten komen. En het waren dus de keurmeesters geweest die in eerste instantie de zaak tegen Rompt Jacobs aanhangig hadden gemaakt.

Op 20 september 1619 diende de zaak opnieuw.¹¹⁸ De klagers procedeerden nu op persoonlijke titel tegen Jacobs en werden daarin bijgestaan door de openbare aanklager van Leeuwarden. Harmen Bruijnsvelt had een aantal werken onderzocht die Jacobs uit 'Frankfort ofte elders hijer int landt voerde om te vercopen'. Op basis van het eerste en het veertiende artikel van de *Landsordonnantie* had de keurmeester-generaal de koopman voor de politiemeesters laten verschijnen, omdat het verkopen van dit soort inferieure objecten strijdig was met de wet. Geconfronteerd met de dagvaarding was Jacobs naar Bruijnsvelt uitgevallen. Hij had hem en de andere keurmeesters van diefstal beschuldigd: 'seggende onder andere smadige woorden dat hij op de wercken niet paste, dan dencken mochte dat dijeven hem d'zelffe uijt zijn huijs hadde ontstolen.' Door deze insinuatie voelde Bruijnsvelt zich beledigd en eiste een schadevergoeding van 64 goudguldens.

Jacobs erkende dat hij in het bijzijn van de keurmeesters met burgemeester Jurrien Henrix en schepen Steven Hotses, de politiemeesters van het edelsmedengilde, had gesproken. In dat gesprek had hij aan de keurmeesters gevraagd of zij hem de voorwerpen wilden teruggeven. Dat hadden ze geweigerd. Toen ze hem bovendien 'breuken' of boete wilden geven, had Jacobs verklaard: '[...] ick ben geen breucken schuldig ende ick sal derhalve geen breucken geven all sal ick se mijn leven niet weder criegien ende bij aldien ick d'wercken niet weder criege soo mach ick dan dencken dat mij d'selve ontstolen sijn [...].' Vervolgens hadden de politiemeesters de keurmeesters geadviseerd dit als een belediging op te vatten. Jacobs vond dat hij de keurmeesters niet bewust voor dief had uitgemaakt, maar vooral uiting had gegeven aan zijn gevoel van machteloosheid. De rechters konden voor deze gedachtegang wel begrip opbrengen en ze wezen de eis van Bruijnsvelt en de keurmeesters af.

De zaak kwam op 7 oktober 1619 nogmaals voor.¹¹⁹ De advocaat van de keurmeester-generaal liet de zaken nog eens de revue passeren. Jacobs was naar de 'Frankfurter Misse' gereisd en had 'verschillende gouden ende silverwerken als meer andere comenschappen' meegebracht.¹²⁰ Hij had niet alleen zilverwerk ingevoerd dat strijdig was met artikel 14 van de *Landsordonnantie*, maar ook 'verscheijdene wercken dije van twe oft drie ende meerdere stucken waren gaargelapt

¹¹⁸ HCL, O 22, f. 154-156v.

¹¹⁹ HCL, f 11, d.d. 7 oktober 1619.

¹²⁰ De handelconnectie met Frankfurt komen we ook in Amsterdam tegen. Stadsarchief Amsterdam, Archief 5075, notaris Barcman, nr. 1266, act nr. 12, ongefol. bevat de boedelinventaris van de juwelier Aert de Coninx de Oude, opgemaakt op 21 april 1639. Er is sprake van een authentieke kopie van een 'obligatie van hondert en tachtig ryxdaelers ten laste van Daniël Turmeyster Lelien Jode, in dato den Frankford Ooster Misse 1625'. Ten tijde van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) waren er dus handelscontacten met joodse kooplieden in het Duitse rijk. In de zaak tussen de keurmeesters van het Leeuwarder gilde en uitdraagster Trijn Juws en haar dochter Griet Ottes wordt ook een joodse koopman vermeld.

& inder daat fals ende geheel quade wercken, noch strijdende tegens de olde keur [...].'¹²¹ De klagers eisten andermaal het pletten van de in beslag genomen goederen en een boete. De advocaat van de gedaagde antwoordde dat de klagers zijn cliënt wel moesten hebben. Kort daarvoor hadden het gilde en Jacobs, door tussenkomst van leden uit de magistraat, besloten dat alle beschuldigingen zouden worden ingetrokken. Sinds die afspraak had de gedaagde 'hem niet onderstaan de questieuze werken te verkopen', hoewel hij die lang voor de overeenkomst al in huis had gehad. Het stond hem immers vrij om dit Neurenberger werk in bezit te hebben, wat het gilde daar verder ook van mocht vinden. De keurmeesters mochten het hem wel verbieden om ze te verkopen. En de heren hadden ook alleen het recht om te keuren als het om werken ging die ter verkoop werden aangeboden. Maar dat was hier niet het geval geweest. Hij betwistte hun daarom het recht de objecten te toetsen. Het hof ging deels mee in de eis van de keurmeesters, want Rompt Jacobs werd veroordeeld tot de betaling 'van een derde van twee gouden Friese Ridders voor ijder marck silver van't vergult silverwerck ten processe gemelt'. De kosten van het proces moesten door beide partijen gedeeld worden. De advocaat van Rompt Jacobs kondigde aan het einde van de zitting aan in hoger beroep te gaan.¹²² Het heeft er alle schijn van dat Jacobs wel erg stevig werd aangepakt. Het schaadde zijn bestuurlijke carrière uiteindelijk niet, want Jacobs maakte later deel uit van het Leeuwarder stadsbestuur. In 1638 werd hij als politiemeester over het edelsmeden-gilde aangesteld.¹²³

Het gilde bleef ook in het vervolg streng toezicht houden op het edelmetaal dat door de handen van uitdraagster en handelaren ging. De onderstaande voorbeelden illustreren dat. Op 22 juli 1620 trad Bruijnsvelt samen met Cornelis Cornelis Roos en Berent Rycx op tegen Anneke Michiels uit Amsterdam. Ze wilden de vrouw beletten te vertrekken met haar goud en zilver voordat het gehalte was bepaald.¹²⁴ Op 12 juni 1638 verscheen Pieter Johannes Langweer (Voet nr. 390) op het Leeuwarder stadhuis om te procederen tegen Wijts Taedes, die als uitdraagster de kost verdiende.¹²⁵ Bij de behandeling van deze zaak was Alger Clasen Mensma (Voet nr. 401) als keurmeester aanwezig en ook Harmen Jacobs Raapsvelt (Voet nr. 403), die 'mr. goldwercker' wordt genoemd. Als getuige-deskundige moesten zij 42 gouden knopen wegen en toetsen. Het bleek dat de knopen niet van dukatengoud waren

121 XIII Ibidem artic 10: 'Voorder aengaende de Juwelieren ende andere persoonen die hen ghenereeren ende onderwinden te vercoopen silverwerck, gordels, riemen en andere juweelen van goude en van silver, die selve en sullen geen silverwerck noch andere juweelen moghen vercoopen, sy en zijn van goede goude en silver sulcx als den goudsmiden in des ordonnantie gheordonneert is. Ende indien sy bevonden worden onder hen te hebbene eenich silverwerck ofte juweelen vanden oude poinchoene [oude keur P.S.], soo sullen sy in dien ghevalle ghehouden zijn hetselve te vercoopen nae hun weerden ende daer af te adverteren die ghenen diese sullen coopen op die poene ende boete hier boven verclaert'.

122 Het jaar 1619 ontbreekt in de reeks van definitieve sententiën.

123 HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 65, ongefol.

124 HCL, f 12. ongefol. Andermaal een aanwijzing dat handelsgoed uit Amsterdam in Friesland circuleerde. In hoofdstuk 10 wordt nader op deze materie ingaan.

125 HCL, f 29, f. 155v.

gemaakt, maar van het kwalitatief minderwaardige pistolettengoud.

Marij Jans Warners handelde ook in goud en zilver. We komen haar in april 1620 tegen in een proces tussen Lieuck Dominicus, de vrouw van Frans Cornelis Roos (Voet nr. 381), en apotheker Laurents Mockema en diens vrouw Bauck Brantzum.¹²⁶ Inzet van deze zaak waren twee gouden met diamanten ingelegde clenetten¹²⁷ waarvan Lieuck meende dat zij ten onrechte niet aan haar waren geretourneerd. De gedaagden verklaarden dat zij niet over de voorwerpen beschikten, maar dat zij bij Marij Warners 'in plaats van twee golden braseletten¹²⁸ tot haer huijse hadden verhijpoteceert seeckere twee clenetten voor d'summa van dartich carolus gls.' De rest was door Warners betaald en de gedaagden wisten niet aan wie de armbanden toebehoorden. Ze hadden geprobeerd het met de vrouw op een akkoordje te gooien door de clenetten te vergoeden, maar daar had zij niet van willen horen. De rechters dwongen het echtpaar de objecten te retourneren. In het geval dat ze inmiddels omgesmolten waren, moest de getaxeerde waarde en de geleden schade gecompenseerd worden.

Deze Marij Warners werkte ook voor Rompt Jacobs.¹²⁹ Deze koopman liet op 12 juli 1620 ene Aet Gaijtzes dagvaarden. Volgens Jacob had Warners van hem een 'silveren vergulde credens wegende omtrent van xxxix loden & twee vergulde silveren ackers op melcanderen van omtrent xxii loden' gekregen om voor hem te verkopen, maar de vrouw had het voor eigen gewin gedaan. De handelaar eiste zijn voorwerpen terug of de tegenwaarde inclusief onkosten en rente. De koper ontkende niet dat zij van Warners de twee objecten hadden gekocht. Maar Warners had hun verteld dat deze goederen van de weduwe van Frederico Frederici (Voet nr. 370) afkomstig waren. Hoe hadden zij kunnen weten dat het eigendom van Jacobs was? Dit argument overtuigde het Hof niet en het echtpaar moest de voorwerpen teruggeven.

Het probleem van de handel in goud en zilver door opkopers en joodse kooplui bleef spelen. Sommige gildebroeders maakten zich ook schuldig aan deze praktijken. De aanzegging door de stadsbode, die op 25 januari 1696 op verzoek van het gilde werd gedaan aan Johannes Jans (Voet nr. 421), getuigt hiervan. Jans mocht in het vervolg geen gemaakt zilver of goud meer door zijn uitdraagster laten verkopen. Twee jaar later ondertekende diezelfde Johannes Jans het protest van het gilde tegen Aaltje Mensma, de dochter van Ariën Mensma (Voet nr. 428), toen die dezelfde activiteiten ondernam.¹³⁰

¹²⁶ HCL, O 23, f. 39v-40.

¹²⁷ Vermoedelijk een hanger, afgeleid van het Franse woord 'chainette'.

¹²⁸ Een braselet is een armband.

¹²⁹ HCL, O 23, f. 73v-74.

¹³⁰ Voet, *Merken*², 45.

3.9 Besluit

Friesland kwam aan het einde van de middeleeuwen onder Saksisch bestuur. Geheel overeenkomstig de wens bestuurlijke centralisatie door te voeren, introduceerde het nieuwe bewind in 1504 een muntwetgeving waarin regels voor de edelsmeden waren opgenomen. De aanname dat het plakkaat van Filips de Schone (1502) ten tijde van het Saksische bewind ook in Friesland rechtskracht had met betrekking tot het gehalte van het edelmetaal, is daarmee niet langer houdbaar. Het Bourgondisch-Habsburgse bestuur ontvlocht in 1529 de wetgeving voor de muntslag en de specifieke regelgeving voor de edelsmeden met de introductie van een op de Friese situatie toegesneden wetgeving voor het ambacht. Deze regels werden van kracht nadat de edelsmeden een verzoek hadden ingediend om voortaan met een lager gehalte te mogen werken. Deze tegemoetkoming ging gepaard met de introductie van toezicht op de naleving van deze nieuwe regels in de vorm van stedelijke keurmeesters in alle Friese steden. Gebrek aan duidelijke instructies en onduidelijkheid over de inkomsten van deze functionarissen leidde in 1530 tot de uitvaardiging van een nieuwe ordonnantie door stadhouder George Schenck van Toutenburgh. In het document werd duidelijk omschreven dat er behalve in de hoofdstad ook in de andere Friese steden keurmeesters moesten komen. Desondanks richtten de edelsmeden uit die steden zich in 1531 tot het Hof van Friesland met het verzoek ter plaatse edelmetaal te mogen keuren. Deze vorm van gedecentraliseerd toezicht ging gepaard met de introductie van een gewestelijke functionaris: de Friese keurmeester-generaal die voortaan verantwoordelijk was voor de werkzaamheden van de beroepsgroep.

De autonomie die Friesland op het gebied van de regelgeving voor de edelsmeden bezat, werd in 1602 met de *Landsordonnantie* bekrachtigd. Deze wetgeving borduurde voort op regels uit de landsheerlijke tijd. Maar anders dan in Holland, waar het ambacht onder toezicht van de muntmeesters-generaal stond, bleven de Friese edelsmeden onder toezicht staan van iemand uit hun eigen beroepsgroep. Het ambt bleef tot 1798 bestaan en het overgrote deel van de keurmeesters-generaal werd uit het Leeuwarder edelsmedengilde gerekruteerd. Deze omstandigheid verklaart waarom in de eerste jaren na 1602 het toezicht op de naleving van de regels in deze stad tot meer controverses leidde dan in Bolsward. De 'open' structuur van de hoofdstedelijke economie maakte het voor handelaren en juweliers mogelijk op de markten hun waren uit te venten. Dit leidde tot stevige concurrentie binnen het gilde en tussen de edelsmeden, kooplieden en uitdragers. In Bolsward speelde dit probleem veel minder omdat de druk van buitenaf op de markt voor goud en zilver ontbrak. Behalve over oneerlijke concurrentieverhoudingen klaagden de Friese edelsmeden ook over de import van inferieur edelmetaal. Vooral het zilverwerk dat uit Amsterdam, Groningen en het Duitse rijk werd geïmporteerd, voldeed niet aan de nieuwe Friese standaard.

De nieuwe regels met betrekking tot het recht om plaatselijk te mogen keuren

waren ongunstig voor de stedelijke edelsmeden. Het ambacht in de steden was sinds 1544 door de landsheerlijke overheid officieel beschermd met een verplichte meesterproef. Toen de Friese Staten in 1602 aan dorpen als Heerenveen en Kollum het recht verleenden goud en zilver ter plaatse te mogen keuren, trok dat edelsmeden aan die niet aan de eisen van de meesterproef hadden voldaan. Deze ontwikkeling was volgens de gilden later een belangrijkste oorzaak voor het verval van het gehalte van het goud en zilver in het gewest. Binnen het ambacht heerste tijdens de Gouden Eeuw een voortdurende strijd tussen de steden en het platteland. De gildemeesters klaagden steen en been over ontduiking van het officieel voorgeschreven gehalte door outsiders in de dorpen. De edelsmeden in de steden stonden onder strenge controle van hun eigen beroepsgroep, maar die controle ontbrak op het platteland.

Volgens eigen zeggen hadden de gilden daarom ook veel meer last van de vaste verkoopprijs voor het zilver die door de Friese overheid werd gehandhaafd.¹³¹ Bovendien waren zij steeds afhankelijker geworden van de aanvoer van zilver uit Amsterdam. Ten gevolge van de groeiende vraag naar zilver op de wereldmarkt steeg de inkoopprijs. Friese edelsmeden kwamen onder die ongunstige omstandigheden in de verleiding om met het gehalte te gaan knoeien. Ondertussen stond het Friese landsbestuur onder grote druk een substantiële bijdrage te leveren aan de generale middelen van de Republiek in verband met de oorlogstoestand. Die middelen werden als belastinggeld in de vorm van gemunt en ongemunt zilver aan de bevolking onttrokken. Als dat zilver in een minder zuivere vorm terugkwam dan het was uitgegeven, had dat schadelijke gevolgen voor de schatkist. Rond 1694 was voor de Friese overheid de maat vol. De wetgeving voor goud en zilver was na bijna honderd jaar toe aan een grondige revisie.

131 Stadsarchief Amsterdam, Archief 5028 Archief van burgemeesters, inv.nr. 519. Rekestes van gilden. Kopie van een brief van de muntmeester-generaal aan de overlieden van het goud- en zilversmedengilde, d.d. 18 augustus 1622. In deze brief reageert de muntmeester-generaal op de klachten van het gilde over de stijging van de zilverprijs. De verkoopprijs van grote keur wordt vastgesteld op 58 stuivers per once (= 29 stuivers per lood). Kleine keur mocht maximaal voor 56 stuivers (28 stuivers per lood) over de toonbank gaan.